
DEMOGRÁFIAI FOGALOMTÁR

Szerzők:
Kapitány Balázs (szerk.)
Pakot Levente
Rohr Adél
Szabó Laura
Tóth Gergely
Vargha Lili

Szakmai lektor: Kamarás Ferenc

Olvasószerkesztő: Nácsa Klára

Grafika: Anagraphic

Tördelés: Simonné Horváth Gabriella

A szerkesztésben közreműködött: Sármásy Orsolya, Várnainé Anek Ágnes

Kérjük, a kiadványt így hivatkozza:
Kapitány Balázs (szerk.) (2015): *Demográfiai Fogalomtár*. KSH Népeségtudományi
Kutatóintézet, Budapest.

© KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

ISBN 978-963-9597-36-5

A kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója

Nyomdai kivitelezés: Stanctech Kft.

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a mű bővített, illetve rövidített változata kiadásának jogát is. A kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak része semmiféle formában (fotokópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

Terjedelem: 30 (B5) ív

Printed in Hungary

A KIADVÁNYRÓL

Tisztelt Olvasók, Felhasználók!

A hazai demográfiai kutatások bázisintézménye, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet által első ízben 2015-ben kiadott Demográfiai Fogalomtár célja, hogy a népeségtudomány, a népesedési kérdések iránt érdeklődő közönség, diákok, egyetemi hallgatók, újságírók számára magyar nyelven, közérthetően mutassa be a demográfia tudományának legfontosabb alapfogalmait. Úgy véljük, e szaktudományos fogalmak ismerete, korrekt használata hozzájárulhat, hogy a népesedési kérdések kapcsán Magyarországon is fel-fellángoló vitákban szélesebb körben fejthessék ki hatásukat a tudományosan megalapozott tények, szakmai érvek. Munkánk hasonló, idegen nyelvű kiadványok – például a PRB's Population Handbook – mintája alapján készült, de kifejezetten arra törekedtünk, hogy elsősorban a hazai népeségtudomány által gyakran használt fogalmakat mutassuk be, magyarázzuk meg.

A Demográfiai Fogalomtárban 68 szócikk keretében 138 fogalom kerül bemutatásra. Az egyes szócikkeknek két fő részük van. Az első részben a fogalmak pontos meghatározására került sor, jellemzően a számítás módját bemutató számítási példával együtt. A szócikkek második felében valós adatokkal hozunk szöveges és/vagy táblázatos, térképes példát és értelmezést az adott mérőszám értékére, használatára.

A használt adatok általában a KSH hivatalos adatai (2015. januári adatletöltés), ekkor a forrást külön nem jelöljük. Ha viszont az adatok más forrásból származnak, azt feltüntetjük. Az egyes szócikkekhez – a kiadvány műfaji sajátosságai miatt – nem mellékelünk szakirodalmi hivatkozásokat. Azon olvasóknak, akik az egyes, a fogalomtárban említett témakörökről önálló szakmai elemzéseket szeretnének olvasni, kiindulópontként figyelmébe ajánljuk a Demográfia portré című elemző kiadványt (ingyenesen is elérhető www.demografia.hu oldalon); illetve a számszerű adatokat tartalmazó, a KSH által évente kiadott Demográfiai Évkönyveket.

A nemzetközi tájékozódást a kiadvány végén négy nyelvű szöszedet és tartalommutató index segíti. Nagyon lényeges, hogy itt nemcsak az önálló szócikket kapott fogalmak alapján lehet keresni: feltüntetjük azokat a törzsszövegben vastagítva jelölt **fogalmakat** is, amelyek meghatározására más szócikkeken belül került sor.

Örömmel fogadunk minden olvasói, felhasználói visszajelzést!

Kapitány Balázs
szerkesztő

TARTALOM

A KIADVÁNYRÓL	3
BEVEZETŐ	7
A demográfia tárgya és módszerei	7
NEM ÉS KOR SZERINTI ÖSSZETÉTEL	9
Nemek szerinti megoszlás	9
Korösszetétel	10
A korösszetétel mérőszámai: átlag és medián	11
Korfa	11
A társadalmi öregedés	12
Öregedési index	13
Függőségi ráta	14
TERMÉKENYSÉG	15
(Nyers) élveszületési arányszám	15
Általános termékenységi arányszám	16
Korspecifikus termékenységi arányszám	17
Teljes termékenységi arányszám (TTA)	17
Reprodukciós együttható	19
Kohorsztermékenység	20
TERMÉKENYSÉGGEL ÖSSZEFÜGGŐ TÉNYEZŐK	21
Átlagos életkor gyermekvállaláskor	21
Gyermekvállalási tervek	22
Ideálisnak tartott gyermekszám	23
Fogamzásgátlási módszereket alkalmazó nők aránya	24
Terhességmegszakítások aránya	25
Gyermeكتelenség	25
MORBIDITÁS	27
Incidencia	27
Prevalencia	27
Önértékelésen alapuló egészségi állapot	28
Fogyatékoság	29
MORTALITÁS	31
Nyers halálozási arányszám	31
Korspecifikus halálozási arányszám	31
Csecsemőhalandóság	32
Okspecifikus halálozási arányszám	33
Halálokok	33

Standardizált halálozási arányszám	34
Halandósági tábla	36
Várható átlagos élettartam	38
Egészségesen várható élettartam	39
HÁZASSÁG – PÁRKAPCSOLATOK	41
Nyers házasságkötési arányszám	41
Átlagos életkor a házasságkötéskor (férfiak/nők)	41
Nők első teljes házasságkötési arányszáma	43
Nyers válási arányszám	44
Teljes válási arányszám	44
Élettársi kapcsolat	45
Házasságon kívüli születések aránya	46
NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS	47
Külföldön született népesség	47
Bevándorlás	48
Menekült	48
Honosítás	50
Kivándorlás	50
Nemzetközi ingázás	51
Tűkőrstatisztika	52
Nemzetközi vándorlás mutatószámai	53
Migrációs potenciál	53
ETNIKAI DEMOGRÁFIA	55
Nemzetiség	55
Nemzetiséghez tartozó	56
Anyanyelv	57
Roma kisebbség	57
HÁZTARTÁS, CSALÁD	59
Háztartás	59
Családháztartás	60
Nem családháztartás	61
Család	62
VÁROS ÉS VIDÉK, BELSŐ VÁNDORLÁS	63
Városodás, városiasodás	63
A városi lakosság aránya	64
Agglomeráció	64
Belföldi vándorlás	65
Vándorlási arányszámok, egyenleg	65
NÉPESSÉGVÁLTOZÁS	67
Természetes szaporodás	67
Tényleges szaporodás	68
Első demográfiai átmenet	69
Második demográfiai átmenet	70
Népesség-előreszámítás	70
TÁRGYMUTATÓ ÉS NÉGYNYELVŰ SZÓSZEDET	73

BEVEZETŐ

A DEMOGRÁFIA TÁRGYA ÉS MÓDSZEREI

A demográfia – magyar szóval népességtudomány – egy adott népesség nagyságával, összetételével, változásával foglalkozó tudomány. A demográfia célja a vizsgált népesség leírásán túl a népességben bekövetkező változások okainak feltárása és a jövőben várható folyamatok előreszámítása is.

A modern értelemben vett demográfia tudományának kialakulásakor – a 18. század második felében, a 19. század elején – a demográfusok által vizsgált népességek jellemzően egy adott állam lakosságát jelentették. Mivel ekkoriban a nemzetközi vándorlás jelentősége csekélyebb volt, a természetes népmozgalom, vagyis a termékenység (fertilitás) és a halálozás (mortalitás) határozták meg az adott államok népesedési folyamatait, így az elsődleges figyelem ezekre a tényezőkre irányult. Idővel a nemzetközi migráció mint újabb tényező figyelembevételre tette lehetővé a modern államok, a belső vándorlás pedig a kisebb közösségek (például városok) demográfiai viszonyainak pontosabb leírását.

A hagyományos, területileg meghatározott közösségeket vizsgáló demográfia elsődleges tárgya mindmáig ez a négy jelenség (termékenység, halandóság, nemzetközi migráció, belső vándorlás), illetve azok az életeseemények (például házasságkötések, partnerkapcsolatok felbomlása), amelyek az adott népesség belső szerkezetének meghatározása szempontjából fontosak. Az utóbbi években egyre inkább terjedő, nem területi, hanem etnikai közösségekre fókuszáló vizsgálatok újabb témakörökkel bővítették a demográfiát (nemzetiség stb.)

A demográfiai adatoknak három fő forrása van: a népszámlálások, a népmozgalmi eseményekre vonatkozó regiszterek, és a nem teljes körű kérdőíves adatgyűjtések.

Az egyes államok rendszeresen tartanak **népszámlálások**okat. Például Magyarországon az első népszámlálást 1784–87-ben tartották, a legutóbbit 2011-ben. A népszámlálások olyan teljes körű – tehát az adott területen élő összes személyre vonatkozóan adatokat gyűjtő – lakosság-összeírások, amelyek egyéni szinten gyűjtenek adatokat az adott népességről. Ezek az egyéni szintű adatok aztán igen részletes elemzésekre adnak lehetőséget mind önmagukban, mind területi, települési szinten összesítve.

A másik fontos adatforrást a közvetlen vagy közvetett módon különféle népmozgalmi eseményekhez (például elveszületés, házasságkötés) kapcsolódó **adminisztratív regiszterek**, vagyis teljes körű, kötelező adatszolgáltatáson alapuló nyilvántartások jelentik. Lényeges, hogy ezek a regiszterek az egyes események tényének nyilvántartásán túl igen sok egyéb információt is tartalmaznak, amelyeket aztán a demográfiai elemzésekben használnak fel. Így például a születési lap a születés tényén túl – sok más adat mellett – tartalmazza az anya lakhelyét, családi állapotát, életkorát, iskolai végzettségét is. Ezek alapján megismerhető, hogyan változik az idő múlásával a gyermekvállaló nők átlagos életkora, miben térnek el egymástól a házasságon kívül és belül gyermeket vállaló nők stb.

A harmadik megemlíthető adatforrást a nem teljes körű, ám többnyire reprezentatív **kérdőíves adatgyűjtések** jelentik. Ezek során a lakosságnak csak egy kisebb, kiválasztott csoportját kérdezik meg. Ez a csoport sok esetben a teljes társadalom kicsinyített képét tükrözi (például az Életünk fordulópontjai vizsgálat esetén), míg más esetben egy alcsoport tagjai kerülnek kiválasztásra (például a Magyarországon élő nem magyar állampolgárok). A kérdőíves vizsgálatok által szolgáltatott adatok, noha nem teljes körűek, viszont sokkal részletesebbek, így fontos információforrást jelentenek a demográfiai folyamatok értelmezéséhez.

NEM ÉS KOR SZERINTI ÖSSZETÉTEL

A népesség összetétele tanulmányozásának, s általában a népesség vagy népesedés bármely kérdése demográfiai elemzésének a nem és az életkor egyaránt elengedhetetlen szempontja. A kor és nem szerinti eloszlás a demográfiai vizsgálatok egyik legfontosabb mutatója, alapadatokat szolgáltat a különböző arányszámok kiszámításához.

NEMEK SZERINTI MEGOSZLÁS

A férfiak és nők össznépességhez viszonyított aránya. A népesség nemek szerinti összetételét leggyakrabban százalékban megadott viszonyszámokkal szoktuk kifejezni.

A népesség nemek szerinti megoszlását egy mutatószámba összefoglalva, összehasonlítási viszonyzámként is szokásos megadni. Ezt hívjuk a **nemi arány**nak. A nemzetközi gyakorlatban a férfiak számának a nők számához viszonyított mutatója, az úgynevezett maszkulin arány használatos, amelyet ezrelékben fejezünk ki (ezer nőre jutó férfiak száma). A magyar népszámlálási és népmozgalmi gyakorlatban viszont a feminin arányt használjuk, ami az ezer férfira jutó nők számát jelenti. A nemi arány értéke 1000 körül mozog. Maszkulin aránnyal számolva, ha a mutató értéke ennél magasabb, akkor férfitöbbletről, ha pedig alacsonyabb, nőtöbbletről beszélünk.

Számítási példák: férfiak aránya, nemi arány

$$\frac{\text{A férfiak száma}}{\text{A népesség lélekszáma}} \times 100 = \frac{4\,718\,479}{9\,937\,628} \times 100 = 47,51$$

Magyarországon 2011-ben, a legutóbbi népszámlálás időpontjában a férfiak teljes népességen belüli aránya 47,5 százalék volt.

$$\frac{\text{A férfiak száma}}{\text{A nők száma}} \times 1\,000 = \frac{4\,718\,479}{5\,219\,149} \times 1\,000 = 904,1$$

Magyarországon 2011-ben az ezer nőre jutó férfiak száma 904,1, az ezer férfira jutó nők száma pedig 1106 volt.

A 2011. évi népszámlálás adatai szerint a nemek aránya a 43. életévben egyenlítődik ki, az ennél magasabb életkorú lakosság körében már „nőtöbblet” van.

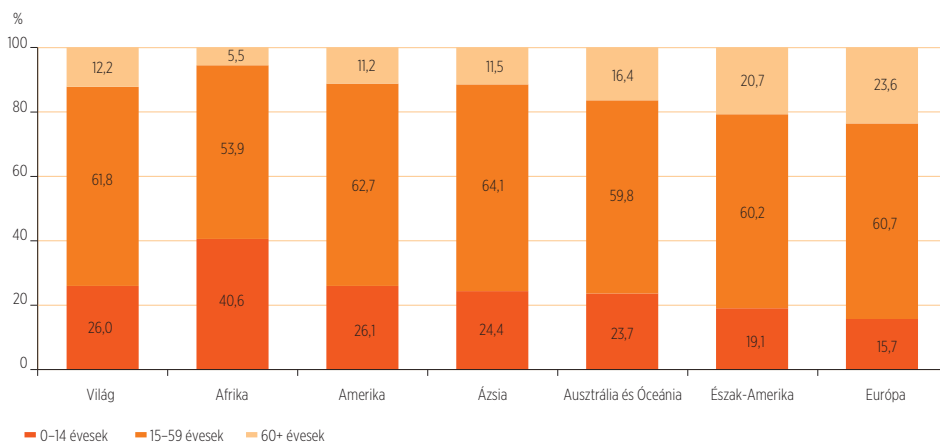
KORÖSSZETÉTEL

Az emberi életkorokat leggyakrabban biológiai alapon osztják fel: gyermek-, felnőtt- és időskorra. Fontos, hogy az egyes szervezetek által használt különféle korcsoportok nem egységesek, ami nem meglepő, hiszen egyes korok és társadalmak közvélekedése nagy különbséggel ítéli meg, hogy meddig tart a gyermekkor, vagy például ki számít már idősnak.

Az ENSZ legtöbbször használt csoportosítása szerint a gyermekkor a serdülés koráig tart, a statisztikákban a 0–14 éves korúak tartoznak ide. A gyermekkort a felnőttkor követi 15–59 éves korig, majd az öregkor (60 évesek és idősebb korúak). A felnőttkort két további csoportra szoktuk bontani: 15–39 évig a fiatalabb felnőtt korúak és 40–59 évig az idősebb felnőtt korúak csoportjára. A népességnek ez a négy nagy korcsoportja (0–14, 15–39, 40–59, 60–X korúak) az életkor csoportosításában alapvető jelentőségű. Ezzel szemben az Európai Unió és az Európa Tanács általában a 65 éves kornál húzza meg az időskor alsó határát, hiszen a legfejlettebb országokban a hivatalos nyugdíjkorhatár jelenleg 65 év körül van. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) az idősödést 50 éves kortól számolja, és az időskor több szakaszra bontását ajánlja: 50–59 év az áthajlás kora; 60–74 év az idősödés kora; 75–89 év az időskor; 90–100 év az aggkor; 100 év felett a matuzsálemkor.

A demográfusok nagyon gyakran használják számításaikban a **szülőképes kor** fogalmat, amely a 15–49 éves nőket jelenti.

Ábra: A Föld lakosságának és az egyes kontinensek lakóinak korösszetétele főbb korcsoportok szerint, 2015

Forrás: UN Population Division. World Population Prospects: The 2012 Revision. <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>

Míg jelenleg a világ lakosságának kevesebb mint nyolcada tartozik a 60 éves vagy idősebb korcsoportba, Európán belül csaknem minden negyedik polgár elmúlt már hatvan éves.

A KORÖSSZETÉTEL MÉRŐSZÁMAI: ÁTLAG ÉS MEDIÁN ÉLETKOR

A korösszetétel egy mutatószámmal történő kifejezésére a statisztikai középértékek közül az átlag és a medián alkalmasak.

A **népesség átlagéletkora** a vizsgált népesség adott időpontban élő tagjai életkorának súlyozott számtani átlaga. Magyarországon a KSH általában ezt a mérőszámot használja.

A **népesség medián életkora** ezzel szemben a vizsgált népesség azon tagjának életkora, akinél idősebbek és fiatalabbak egyenlő számban fordulnak elő az adott csoportban. Az Európai Unió statisztikai hivatala, az Eurostat inkább a medián életkort használja publikációiban. Az átlagos és a medián életkor adatai, bár értékeik nem térnek el egymástól jelentősen, „vegyesen” értelemszerűen nem használhatók.

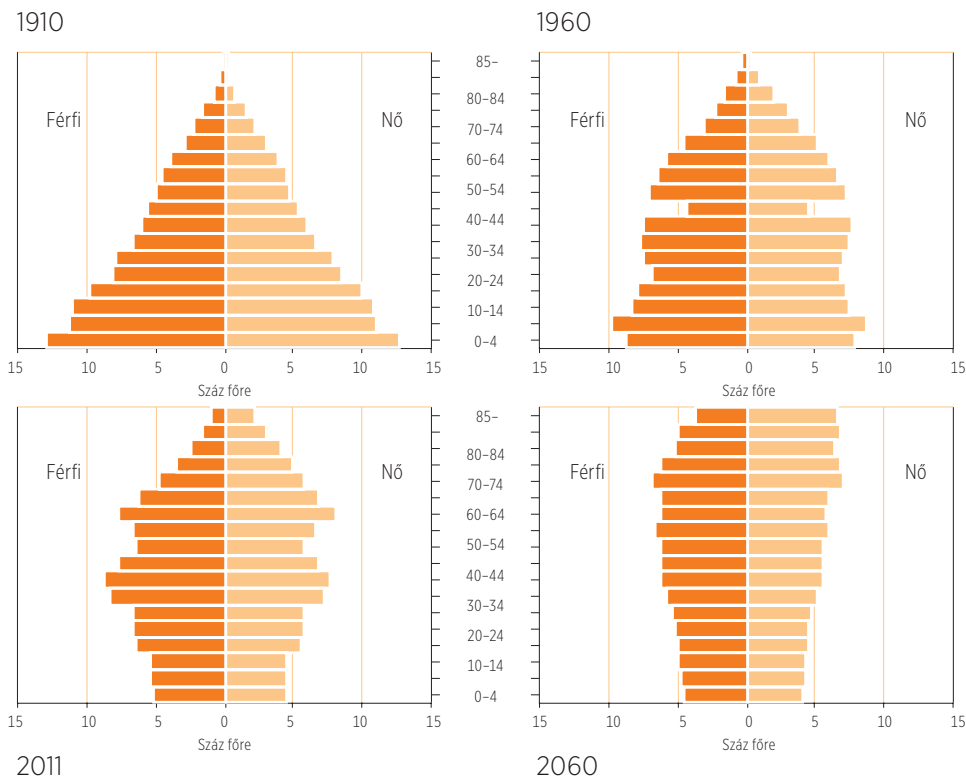
Magyarországon 1910-ben a népesség átlagéletkora 27,2 év, 1960-ban 33,6 év, 2013-ban pedig 39,5 év volt. Ugyanezek az értékek a medián életkorok esetén: 1910: 27,3 év, 1960-ban 34,8 év, 2013-ban pedig 41,1 év.

KORFA

A korösszetétel grafikus ábrázolásának kifejező és nagyon elterjedt formája az úgynevezett korfa. Nevét alakjáról kapta. A korfa a népesség nemenkénti koreloszlását ábrázoló szalagdiagram. A grafikon bal oldalán a férfiak, jobb oldalán a nők számának (vagy százalékos eloszlásának) megfelelő hosszúságú vízszintes sávok mutatják az adott életkorú népesség számát (vagy százalékos eloszlását), általában korévenként. A korfán alul helyezkednek el a legfiatalabb, majd felfelé haladva az egyre idősebb korosztályok.

A részletes korfa az elmúlt évtizedekre jellemző termékenységi, halandósági és vándorlási folyamatok együttes lenyomatának is tekinthető. Aszerint, hogy az adott korfa mögött milyen népesedési folyamatok húzódnak meg, a korfa három alaptípusát különböztethetjük meg: 1. piramis alakú korfa, a növekedő népességek sajátossága, jellemzően a fejlődő országok tartoznak ide; 2. harang alakú korfa, a stagnáló (öregedő) népesség sajátossága, amelyet az idősebb emberek számának viszonylagos emelkedése jellemez; 3. urna vagy hagyma alakú korfa, a fogyó (csökkenő), alacsony gyermekszámú népesség jellemzője.

Ábra: Magyarország népessége korösszetételének változása, 1910–2060

Az ábrán Magyarország népessége korösszetételének változásait tanulmányozhatjuk az 1910., 1960., 2011. év és a 2060. évre vonatkozó népesség-előreszámítás adatai alapján. (A népesség-előreszámításról ld. a külön szócikket.)

Az 1960-as helyzetet bemutató korfán jól látható az első világháború hatására „hiányzó” korcsoport.

A TÁRSADALMI ÖREGEDÉS

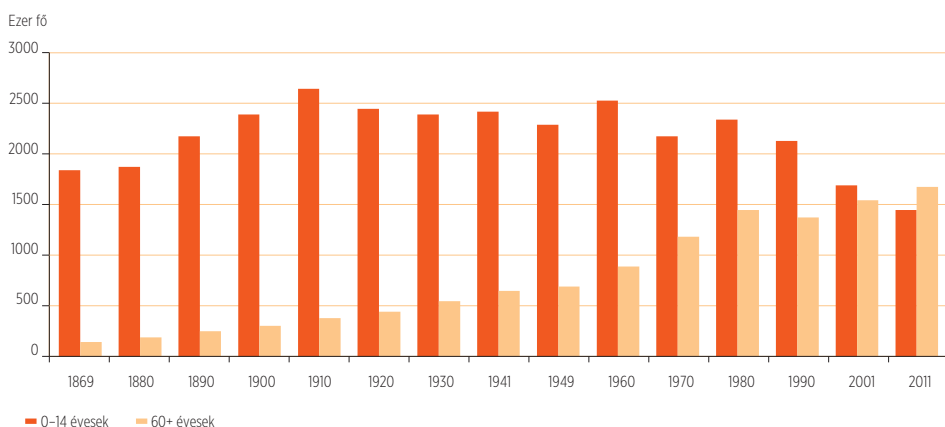
A népesség a születések, halálozások és vándorlások következtében állandóan cserélődik, a nemzedékek váltakozása révén időről időre megújul. Az említett tényezők folyamatosan módosítják a kormegoszlást. A népesség korösszetétele tulajdonképpen ezeknek a folyamatoknak a változásait összegezi.

A korösszetétel változásának két irányát különböztetjük meg: az „öregedést” és a „fiatalodást”. A népességet – demográfiai szempontból – akkor tekintjük öregedőnek, ha korcsoportjai

közül az idősebb korúak aránya nő. A népesség fiatalodásán az említett arányeltolódás ellenkezőjét értjük.

A demográfiai öregedés, azaz az időskorúak népességen belüli arányának emelkedése, illetve a népesség átlagos, illetve medián életkorának növekedése részben az alacsony termékenység következménye, ám az alacsony termékenység mellett nagy szerepet játszik az életésélyek javulása, az idősek abszolút számának jelentős emelkedése is. A korösszetétel változásainak harmadik összetevője a vándorlás. Ez elvileg a népesség fiatalodásának és öregedésének egyaránt tényezője lehet – attól függően, hogy milyen korúak a ki- és bevándorlók. Amikor kizárólag a demográfiai öregedésről gondolkodunk, gyakran elfelejtjük, hogy a várható élettartam növekedésével, az egészségi állapot javulásával az időskor alsó határa is felfelé tolódik. Például ma 60 évesnek lenni társadalmilag mást jelent, mint 50 évvel ezelőtt jelentett, és mást, mint amit feltehetően 50 év múlva jelenteni fog.

Ábra: A gyermek és időskorúak létszámának változása Magyarországon, 1869–2011

Magyarország mai területén az 1869. évi népszámláláskor a népesség 5,01 millió főt számlált. Ebből a népesség 2,9 százaléka, összesen 144 ezer fő tartozott a 65 évesek és idősebbek közé. 2011-ben, a legutóbbi népszámlálás szerint a népesség száma 9,94 millió fő, ennek 16,9 százaléka, 1,67 millió fő már betöltötte 65. életévét. Az alábbi ábra jól illusztrálja a gyermekek és az időskorúak létszámában bekövetkezett változásokat.

ÖREGEDÉSI INDEX

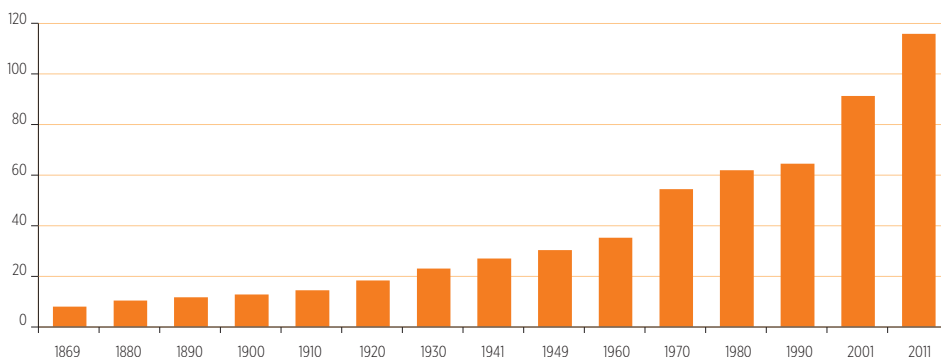
A népesség idősödésének egyik gyakran használt mérőszáma az öregedési index, amely egyben a jövőbeni tendenciákat vetíti előre. Az öregedési index a 14 éves és ennél fiatalabb népességre jutó idősek (65 évesek és annál idősebbek) arányát mutatja.

Számítási példa:

$$\frac{65 \text{ évesek és idősebbek száma}}{0-14 \text{ évesek száma}} \times 100 = \frac{1\,677\,120}{1\,444\,659} \times 100 = 115,8$$

Ábra: Az öregedési index alakulása Magyarországon, 1869–2011

Száz gyermekkorúra jutó időskorú

Az öregedési index Magyarországon 2011-ben 116, tehát száz gyermekre és fiatal-korúra nagyjából 116 időskorú jut. A mutató értéke 1990-ben még 64,5 százalék volt. Demográfiai történelmünk során az időskorúak száma és aránya először 2005-ben haladta meg a gyermekkorúakét. 2014. január 1-jén 122 időskorú lakos jutott száz gyermekkorúra.

FÜGGŐSÉGI RÁTA

A népesség öregedésének mérésére alkalmazott másik jelzőszám az időskori függőségi ráta, amely az aktív korú (15–64 évesek) népességre jutó idősek (65 évesek és annál idősebbek) arányát mutatja. Mivel ez a mutató a gyermekkorúak számát és arányát nem veszi figyelembe, az öregedés aktuális állapotát jelzi.

Számítási példa:

$$\frac{65 \text{ évesek és idősebbek száma}}{15-64 \text{ évesek száma}} \times 100 = \frac{1\,677\,120}{6\,812\,849} \times 100 = 24,6$$

A függőségi ráta értéke Magyarországon 2011-ben 25, tehát 100 aktív korúra nagyjából 25 időskorú (25 százalék) jut. A mutató értéke 1990-ben még 20 százalék volt, 2000-ben pedig 21,4 százalék. Ez jelenleg az Európai Unió átlagnál mintegy 2 százalékkal alacsonyabb érték.

TERMÉKENYSÉG

A születések vizsgálatánál használjuk a termékenység (fertilitás) fogalmát, amely demográfiai értelemben az utódok nemzésére és világra hozatalára irányuló képességet és készséget jelenti, szorosabb értelemben a szülőképes korban levő női népességre jutó élveszületések számát. A fogalom különbözik a fekunditástól, az ugyanis a fiziológiai értelemben vett fogamzó- vagy nemzőképességre utal. A termékenység összetett fogalom, melyet több különböző mutatóval is megragadhatunk.

(NYERS) ÉLVESZÜLETÉSI ARÁNYSZÁM

Az élveszületési arányszám, más néven nyers élveszületési arányszám az ezer főre jutó élveszületések számát mutatja egy adott évben. Ez a mutató is – ahogy a legtöbb, egy bizonyos évre vonatkozó demográfiai mutató – az **évközepepi népességgel** számol, amely az év eleji és az év végi (gyakorlatban a következő év január 1-jei) népességszám átlaga.

Az élveszületések száma a népesség változásának csak az egyik komponense, nem összetévesztendő a külön szócikkekben tárgyalt természetes szaporodással (fogyással) vagy a tényleges szaporodással (fogyással) (a megfelelő szócikkeket lásd a Népességváltozás témánál).

Számítási példa: nyers élveszületési arány

$$\frac{\text{Az adott évi élveszületések száma}}{\text{Évközepepi népesség}} \times 1\,000 = \frac{90\,269}{9\,920\,361,5} \times 1\,000 = 9,1$$

Magyarországon 2012-ben a nyers élveszületési arány 9,1 ezrelék volt, vagyis ebben az évben 9,1 születés jutott ezer főre.

ÁLTALÁNOS TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁM

Az általános termékenységi arányszám a 15–49 éves nőkre jutó élveszületések számát mutatja az adott évben. A fogalmat ezrelékben szokás megadni. Egy kicsit pontosabb képet mutat a termékenységről, mint az élveszületési arányszám, az általános termékenységi arányszám ugyanis az ún. kockázati népességet használja a mutató nevezőjében. A kockázat ebben az esetben a szülés, a kockázatnak kitett népesség pedig a termékeny életszakban levő nőket jelenti, akiket általában a 15–49 éves korúakkal szoktak azonosítani. Ezzel a speciális számolási móddal a különböző nem- és korösszetételű népességekre is hasonló mutatót kapunk, emiatt szokták tisztított élveszületési arányszámnak is hívni. Éppen ezért célszerű az általános termékenységi arányszámot használni különböző időbeni és térbeni összehasonlításokra.

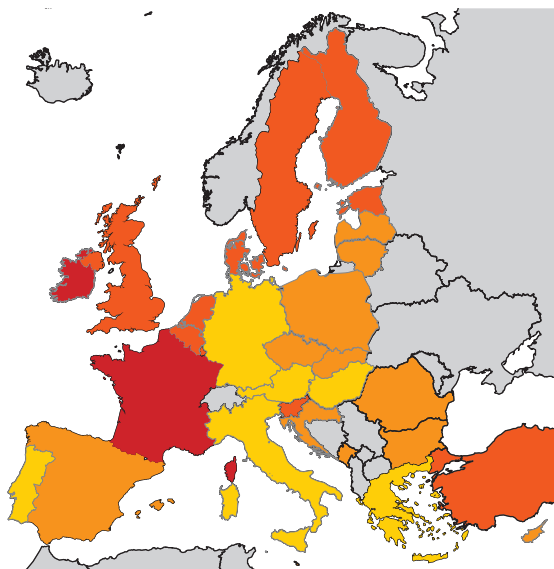
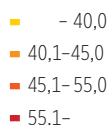
Számítási példa:

$$\frac{\text{Az adott éveszülések száma}}{\text{15-49 éves női évközepe népeesség}} \times 1\,000 = \frac{88\,689}{2\,318\,734} \times 1\,000 = 38,2$$

Magyarországon 2013-ban az általános termékenységi arányszám 38,2 ezrelék volt, vagyis ezer megfelelő korú nőre 38,2 éveszületés jutott.

Térkép: Az általános termékenységi arányszám az Európai Unió tagállamaiban, 2012

Portugália	36,3
Németország	37,1
Magyarország	38,7
Görögország	39,2
Ausztria	39,3
Olaszország	39,6
Spanyolország	40,2
Szlovákia	40,7
Lettország	41,8
Lengyelország	41,8
Bulgária	42,2
Románia	42,7
Málta	43,0
Litvánia	43,0
Ciprus	43,1
Horvátország	43,4
Cseh Köztársaság	43,7
Luxemburg	45,6
Dánia	45,9
Hollandia	46,1
Észtország	46,3
Szlovénia	46,7
Belgium	50,6
Finnország	51,1
Svédország	53,0
Egyesült Királyság	54,0
Franciaország	55,9
Írország	62,7

Forrás: Eurostat.

KORSPECIFIKUS TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁM

A termékenység kiszámítható bizonyos korú nőkre is annak érdekében, hogy a gyermekvállalási magatartás életkor szerinti változását leírjuk vagy időben összehasonlítsuk. A fogalmat ezrelékben szokás megadni. A viszonyítási alap ilyenkor az anya életkorával azonos korú vagy korcsoportú népesség évközepe száma.

Számítási példa:

$$\frac{\text{Az adott évi 20–24 éves nőkre jutó élveszületések száma}}{\text{20–24 éves női évközepe népesség}} \times 1\,000 = \frac{12\,798}{305\,700} \times 1\,000 = 41,9$$

Magyarországon 2013-ban a 20–24 évesek korszpecifikus termékenységi arányszáma 41,9 ezrelék volt, vagyis ezer 20–24 éves nőre majdnem 42 élveszületés jutott. A 30–34 évesek körében ugyanez az érték 80,1 ezrelék volt, tehát csaknem a duplája.

TELJES TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁM (TTA)

A teljes termékenységi arányszám az egyik leggyakrabban használt termékenység mutató. Azt mutatja meg, hogy ha az adott év termékenységi adatai állandósulnának, akkor egy nő élete folyamán átlagosan hány gyermeknek adna életet. A keresztmetszeti adatokat kivételve megnézzük, hogy amennyiben egy nő életútja során olyan eséllyel vállalna gyermeket, mint ami az adott időszakban termékeny életkorban lévő nők gyermekvállalási hajlandóságát jellemzi, akkor összesen hány gyermeke születne. A táblázat mutatja, hogy az előző szócikkben ismertett korszpecifikus termékenységi arányszámok segítségével hogyan számoljuk ki a TTA-t.

A valóságban természetesen nem eszerint alakul egy nő életútja, és mivel a korszpecifikus termékenységi arányszám évről évre változik, a TTA is változik. A 2014-ben 20–24 évesek későbbre halaszthatják a gyermekvállalást, mint az 1999-ben 20–24 évesek és ez lecsökkentheti a 2014-ben számított TTA-t, de néhány év múlva a tényleges gyermekvállalásukkor aztán megemelheti a mutatót. A TTA tehát érzékeny a gyermekvállalás időzítésének változásaira, amely az arányszám ingadozását eredményezheti a különböző években, és ezzel fontos tisztában lennünk. Ugyanakkor a termékenységi viszonyokat még akkor is ez az indikátor jellemzi a legátfogóbban, ha éppen azon időszakokban, amikor a gyermekvállalás időzítésében változások következnek be, torzítások jellemzik is. Nemzetközi összehasonlításokban is legtöbbször a TTA-t használjuk.

Számítási példa: teljes termékenységi arányszám Franciaországban, 2011

Női korcsoportok	(1) Női évközepi népesség	(2) Adott évi elveszületések száma	(3) Termékenységi arányszám (2)/(1)
15–19	1 949 853	20 660	0,011
20–24	1 992 745	121 171	0,061
25–29	2 012 309	266 109	0,132
30–34	2 040 492	257 488	0,126
35–39	2 189 838	127 319	0,058
40–44	2 275 497	29 641	0,013
45–49	2 306 042	1 568	0,001
			A 3. oszlop összege = 0,402
TTA = $0,402 \times 5 = 2,008$			

Forrás: Eurostat.

A teljes termékenységi arányszám Franciaországban, 2011-ben 2,008 volt.

A harmadik oszlop összegének 5-tel való szorzására azért van szükség, mert a gyermekvállalás esélyét vagy kockázatát öt korévre vonatkozóan adtuk meg minden korcsoportban.

Franciaország a 2 feletti teljes termékenységi arányszámmal európai összehasonlításban az egyik legmagasabb termékenységű ország. A teljes termékenységi arányszám a legtöbb fejlett országban 2 alatti, Magyarországon 2011-ben 1,24; 2014-ben 1,41 volt.

REPRODUKCIÓS EGYÜTTHATÓ

A **nyers (bruttó) reprodukciós együttható** azt mutatja meg, hogy az adott év kor szerinti szülesszám mellett egy nő élete folyamán hány leánygyermeknek adna életet. Tehát valójában ugyanaz, mint a teljes termékenységi arányszám (a megfelelő szócikket lásd ugyanennél a témánál), de csak a leányszületek figyelembevételével. A számítás legegyszerűbb formája az, ha a teljes termékenységi arányszámot beszorozzuk a leány-élveszületek hányadával. Vagyis a mutató a szülőképes korú női népesség és leánygyermekük egymáshoz viszonyított arányát is kifejezi, ezáltal a népesség hosszabb távú gyarapodásának vagy fogyásának a mértékét is jelzi.

A megszületett leánygyermek közül nem mindegyik éri el a szülőképes kort, a **tisztított (nettó) reprodukciós együttható** számítása ezt a tényt is figyelembe veszi. A tisztított mutató a bruttó reprodukciós együttható csökkentve a 0–49 éves korú női halandósággal, értéke ezért mindig alacsonyabb a nyers mutatónál. A jelenlegi magyar halandósági viszonyok mellett a két mutató értékének eltérése csekély. A nettó reprodukciós együttható a termékenységi viszonyok leírásának és elemzésének általánosan elfogadott mutatója lehetne, ám a teljes termékenységi arányszáménál is jóval összetettebb kiszámítási módja miatt viszonylag ritkán használjuk.

A **népesség egyszerű reprodukciójához szükséges termékenység** azt mutatja meg, hogy mekkora az a termékenység, amely biztosítja, hogy a leánygyermek nemzedékének száma azonos legyen az anyák nemzedékének számával. Az egyszerű reprodukciót hozzávetőlegesen a teljes termékenységi arányszám egy nőre számított 2,1-es értéke biztosítaná. 2013-ban száz nőnek 208 gyermeket kellett világra hoznia ahhoz, hogy a népesség reprodukciója hosszú távon biztosítva legyen. A fejlettebb országokra vonatkozóan ezt a szintet tekinthetjük az ún. reprodukciós szintnek. A fejlődő országokban, ahol magasabb a csecsemőhalandóság, ez az érték valamivel magasabb.

Táblázat: Bruttó és nettó reprodukciós együtthatók Magyarországon és Franciaországban, 2012

Ország és naptári év	Bruttó reprodukciós együttható	Nettó reprodukciós együttható
Magyarország, 2012	0,646	0,639
Franciaország, 2012	0,992	0,983

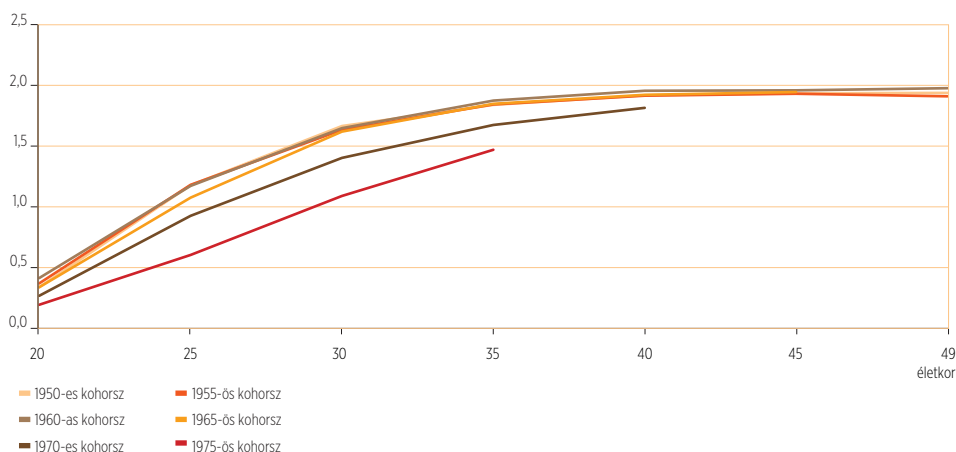
Forrás: KSH; INSEE.

KOHORSZTERMÉKENYSÉG

A termékenység keresztmetszeti mutatóit kohorszokra, vagyis születési évjáratokra is ki lehet számítani. Ebben az esetben a mutatók értéke az adott születési évjáratba tartozó nők ténylegesen szült gyermekeinek átlagos számát, valamint az életük folyamán ténylegesen szült leánygyermekek átlagos számát illetve a további termékenység mutató egyes kohorszra vonatkozó számát jelenti. A leggyakrabban használt kohorsztermékenységi mutató egyszerűen az egyes kohorszok kumulált termékenységét mutatja, vagyis azt, hogy az adott születési évjáratba tartozó nőknek a megadott életkorukig átlagosan hány élveszületett gyermekük volt.

Azon kohorszok esetén, amelyek már elérték termékeny életszakaszuk végét, a 49 éves korig számolt kumulált termékenység megegyezik a **befejezett termékenységgel**. A befejezett termékenység vagy végső gyermekszám a demográfia egyik legfontosabb mutatószáma, amely összefoglalóan mutatja be egy adott generáció tényleges termékenységét. Nagy hátránya, hogy mivel csupán a nők termékeny időszakának végeztével állapítható meg, elsősorban utólagos leírásokra alkalmas. Mivel ma Magyarországon a negyvenes éveik második felében már igen kevés nőnek születik gyermeke, gyakorlatilag már a 45. életév után befejezett termékenységről beszélhetünk.

Ábra: Néhány születési kohorsz adott életkorig kumulált termékenysége Magyarországon

Magyarországon már az 1950-es években született kohorszok befejezett termékenysége sem érte el a 2 gyermek/nő értéket, de megközelítette azt.

A termékeny életszakaszuk jelentős részét már a rendszerváltás után leélt kohorszok befejezett termékenysége még nem számolható ki, de a kohorsztermékenységi adatok arra utalnak, hogy befejezett termékenységük jelentős mértékben elmarad majd a 2 gyermek/nő értéktől.

TERMÉKENYSÉGGEL ÖSSZEFÜGGŐ TÉNYEZŐK

A termékenységre számos különböző társadalmi, gazdasági és kulturális tényező hat, és kapcsolatba hozható több demográfiai jelenséggel is, mint a házassági mozgalom, a népesség családi állapot szerinti megoszlása, a párkapcsolati magatartás, a párkapcsolatok stabilitása, a válások és újráházasodások aránya stb. (A megfelelő szócikkeket lásd a Házasság – párkapcsolatok témánál.) A legtöbb fejlett társadalomban, és a magyar társadalomban is lezajlottak a második demográfiai átmenethez köthető változások (a megfelelő szócikkeket lásd a Népességváltozás témánál), amelyek összefüngenek a család, a gyermekek és nők szerepével is. A problémát tehát a demográfiai leíró statisztikák mellett lakossági megkérdezések alapján is meg tudjuk közelíteni. Az ideálisnak tartott és a tervezett gyermekszám meghatározásával, a családtervezés és a születésszabályozás tudatos alkalmazásával az emberek, bár önkéntelenül, de beavatkoznak önmaguk, illetve a népesség egészének reprodukciós folyamataiba is.

ÁTLAGOS ÉLETKOR GYERMEKVÁLLALÁSKOR

A **nők átlagos életkorát szüléskor**, illetve a **nők átlagos életkorát első gyermek születésekor** az adott naptári időszakban szülő nők kor szerinti élveszületési adatai alapján számított súlyozott számtani átlaggal számolják ki. A számításnál a szülő nők betöltött korévéhez 1997 óta a KSH-publikációkban 0,5 évet hozzáadnak, ezzel mintegy feltételezve, hogy a szülések egyenletesen oszlanak el az éven belül (a számítás pontos módjának részletes leírását lásd az Átlagos életkor házasságkötéskor szócikknél, amely a Házasság – párkapcsolatok témánál található). Az átlagéletkort nemcsak az első, hanem a második, harmadik stb. gyermek születésére vonatkozóan is ki lehet számolni. A mutatót természetesen nem csupán nőkre, hanem férfiakra is kiszámíthatjuk, bár esetükben sok az adathiány.

Táblázat: A nők átlagos életkora szüléskor és első gyermekük születésekor néhány európai országban, 2012

Ország	Átlagos életkor első gyermekük születésekor	Átlagos életkor szüléskor
Ausztria	28,7	30,2
Cseh Köztársaság	27,9	29,8
Franciaország	nincs adat	30,1
Lengyelország	26,6	28,9
Magyarország	27,7	29,4
Németország	29,1	30,6
Szlovákia	26,8	28,7

Forrás: Eurostat.

Magyarországon az első gyermek vállalásának és általában a gyermekvállalásnak a rendszerváltást követően jelentősen kitolódott az átlagos életkora. 2011-et követően azonban ez a kitolódás lassulni, sőt megállni látszik.

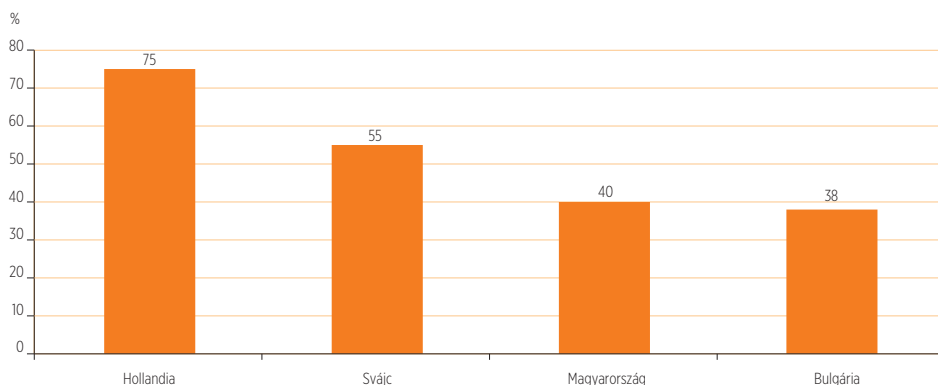
GYERMEKVÁLLALÁSI TERVEK

Fontos információt hordoznak a párok, kérdezettek saját gyermekvállalási terveire vonatkozó adatok, amelyeket kérdőíves kérdéssel lehet mérni. A kérdés formája, a válaszlehetőségek listája nagyban befolyásolja a válaszokat, és a nemzetközi gyakorlatban nincs bevett egységes kérdésési mód. A válaszok szempontjából az is fontos, hogy milyen időintervallumról van szó, vagyis hogy a tervek milyen időszakokra vonatkoznak. A panel vagy követéses kérdőíves vizsgálatok lehetővé teszik, hogy a tervek megvalósulását is mérjük, hiszen két időpontban ugyanazokat az embereket kérdezzük meg mind gyermekvállalási terveikről, mind a gyakorlatukról.

A gyermekvállalási tervekre vonatkozó kérdéseknek van néhány speciális, külön nevesített fajtája. **Saját családba tervezett gyerekszám** alatt a már életben lévő és a még kívánt gyermekek együttes számát értjük, míg a **kívánt gyerekszám** csak a még tervezett gyermekek számára vonatkozik.

A gyermekvállalási tervekre és változásaira vonatkozó adatok fontos támpontjai a családpolitikának, mivel e politika egyik alapvető célja, hogy legalább a kívánt gyermekek megszülessenek. A tervek módosulásának iránya és mértéke ugyancsak fontos támpontot jelent a családpolitika számára. Mérti lehet velük az egyes intézkedések hatását vagy hatástalanságát, a változások okainak feltárása pedig megalapozhatja a jövőbeni intézkedések céljait, tartalmát és eszközeit.

Ábra: A két éven belül gyermeket tervezők közül terveit megvalósítók aránya néhány európai országban a 2000-es évek végén

Forrás: Kapitány B. – Spéder Zs. (2012): Gyermekvállalás. In: Óri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 31–44.

Az ábra arról tanúskodik, hogy a tervek megvalósítása országonként igencsak változó arányban történt meg a 2000-es évek végén, és a magyarországi arány inkább alacsonynak tekinthető.

IDEÁLISNAK TARTOTT GYERMEKSZÁM

A gyermekvállalással kapcsolatos értékek és normák és a gyermekvállalási gyakorlat általában összefüggenek egymással. A gyermekszám-preferenciák elemzése fontos a termékenységi és családtervezési vizsgálatokban. A külön szócikkben bemutatott saját családba tervezett gyermekszám mellett általánosságban is mérhetjük. Az ideálisnak tartott gyermekszám ebben az értelemben a társadalom egészére vonatkozó attitűd elemzések kiemelt fogalma. A családpolitika számára ennek a fogalomnak is kiemelt jelentősége van. Amennyiben az ideálisnak tartott gyermekszám nem éri el, vagy meg sem közelíti az egyszerű reprodukcióhoz szükséges gyermekszámot, a családpolitika arra vonatkozó lehetőségei és eszközei, hogy érdemben és akár hosszabb távon is változtatni tudjon a jelenleg kialakult demográfia helyzetén, ugyancsak beszűkülnek.

Az ideálisnak tartott gyermekszám tehát azt mutatja, hogy miként vélekednek az emberek arról, hogy egy általános család belső életére nézve mekkora a „helyesnek”, „jónak” tartott gyermekszám. A magyarországi gyakorlat szerint általában a következő kérdésre adott válasszal mérjük: „Általánosságban hány gyermek ideális egy családban?”

Táblázat: Az adott év teljes termékenységi arányszámának és a 18–50 évesek szerint ideális gyermekszám átlagának az alakulása Magyarországon

Naptári év	Teljes termékenységi arányszám	Az ideális gyermekszám átlaga
1974	2,30	2,76
1987	1,81	2,40
1994	1,64	2,28
2001	1,31	2,06
2009	1,32	1,96

Forrás: S. Molnár E. (2009): A gyermekszám-preferenciák alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. Demográfia, 52(4): 283–312.

Magyarországon 1974-ben a 18–50 éves lakosság szerint átlagosan 2,76 volt az ideálisnak tartott gyerekszám; ez 2009-re 1,96-ra csökkent. A csökkenés mértéke követi a termékenység tényleges csökkenését, de az ideálisnak tartott gyermekszám folyamatosan és jelentősen meghaladja a teljes termékenységi arányszámot.

FOGAMZÁSGÁTLÁSI MÓDSZEREKET ALKALMAZÓ NŐK ARÁNYA

A fogamzásgátlás különféle módszereinek alkalmazása a tudatos családtervezés fontos tényezője, ezekkel ugyanis nagy eséllyel megelőzhető a nem kívánt terhesség. A védekezési módszerekről és szokásokról kérdőíves vizsgálatokban szoktak adatokat gyűjteni. A különféle vizsgálatok eredményei azonban sajnos csak korlátozottan hasonlíthatóak össze. Egyfelől az ENSZ minden ilyen irányú törekvése ellenére nem alakult ki egységes kérdészi, adatgyűjtési forma. Másfelől a különböző eredmények sokszor más alapsokaságokra vonatkoznak: párkapcsolatban élő nők; 15–49 éves nők stb., és ez nagyban befolyásolja az eredményeket. További problémát jelent, hogy az adatokat sokszor nőktől gyűjtik, és nőkre vonatkozóan adják meg, miközben több védekezési módszer használata elsősorban a férfi partner döntése.

Az elemzésekben szét szokták választani a **modern fogamzásgátlási módszereket** (művi meddővé tétel, óvszer, hormonális módszerek stb.) a hagyományos vagy természetes módszerektől (naptármódszer, megszakított közösülés, a szoptatás megnyújtásával való védekezés stb.).

Az GGS Survey (Magyarországi elnevezésben az Életünk fordulópontjai című vizsgálat) 2009-es adatfelvételének kérdőívében az alábbi kérdésből következtethetünk a fogamzásgátló eszközt használó nők arányára: „Védekeznek-e a nem kívánt terhesség elkerülése céljából?”

Számítási példa:

$$\frac{\text{20–49 éves, fogamzásgátló eszközt használó nők száma a mintában}^*}{\text{20–49 éves nők száma a mintában}^*} \times 100 = \frac{1608}{1824} \times 100 = 87,6$$

* Minta: 20–49 éves nők, akiknek volt partnerük, nem voltak terhesek és az adatfelvétel idején nem szerettek volna gyermeket.

Az Életünk fordulópontjai című vizsgálat szerint Magyarországon 2009-ben a fogamzásgátló eszközt használó nők aránya azok között, akik nem szeretnének gyermeket, 88 százalék volt. Közülük 13 százalék természetes módszerrel előzte meg a nem kívánt terhességet, 37 százalék óvszert, 50 százalék pedig különböző hormonális fogamzásgátlókat használt.

Forrás: Makay Zs. (2014): Fogamzásgátlási módszerek alkalmazása párkapcsolatban élő nők körében. In Spéder Zs. (szerk.): A család vonzásában. KSH NKI, Budapest: 127–156.

TERHESSÉGMESZAKÍTÁSOK ARÁNYA

A terhességmegszakítás (művi vetélés) a terhesség szándékos beavatkozással – művi úton – történő megszakítása. A terhességmegszakításoknak ma Magyarországon csak egy kisebb része történik az állapotos nő egészségét veszélyeztető okokból, nagyobb részük más okokra vezethető vissza. Egy adott évre megadhatjuk a számukat, a 100 élveszületésre jutó arányukat, de az is lehetséges, hogy a terhesség-megszakításokat a szülőképes korú (15–49 éves) nők számához viszonyítjuk. Teljes művi vetélési arányszám is számolható, ugyanolyan módon, ahogy a teljes termékenységi arányszámot is számoljuk (a megfelelő szócikkeket lásd a Termékenység témánál).

Táblázat: Terhességmegszakítások száma és aránya Magyarországon, 1950–2013

Naptári év	(1) Terhességmegszakítások száma	(2) Terhességmegszakítások aránya ezer 15–49 éves nőre	(3) Terhességmegszakítások aránya száz élveszületésre
1950	1 707	14,2	18,4
1960	162 160	65,2	110,7
1970	192 283	71,7	126,7
1980	80 882	31,4	54,4
1990	90 394	35,6	71,9
2000	59 249	23,2	60,7
2010	40 449	16,9	44,8
2013	34 891	15,0	39,3

1990 és 2013 között Magyarországon több mint 50 százalékkal csökkent a művi vetélések száma. Míg 1990-ben ezer szülőképes korú nőre 36 terhességmegszakítás jutott, addig 2013-ban csupán 15.

GYERMEKTELENSÉG

A gyermektelenséget különbözőképpen definiálhatjuk, de mindenképpen érdemes korszpecifikusan, egy-egy adott korcsoportra vagy születési kohorszra nemek szerint megadni a mutatót. Végérvényesen gyermektelen nőkről csak olyan életkorban beszélünk, amikor már gyakorlatilag elhanyagolható az esély, hogy gyermekük szülessen. Noha a demográfusok elvileg 49 éves korig szokták meghatározni a női termékeny életszakaszt, a negyvenes életévek második felében már igen kevés nőnek születik gyermeke Magyarországon, és jellemzően többedik gyermekekről van szó. Emiatt olyan elemzéseket is találhatunk, melyek azokat a nőket tekintik végleg gyermekteleneknek, akik 41–45 éves korukban még nem szültek. Ekkor a mutató egy bizonyos korosztályra, a 41–45 évesekre vonatkozóan mutatja meg a **gyermektelen nők arányát**.

Megkülönböztethetjük az **akaratlagos** és az akaratlan **gyermektelenséget**. Az akaratlagos gyermektelenséget választók közé azok tartoznak, akik tudatosan, önszántukból nem terveznek vagy kívánnak gyermeket. A családtervek alapján az ilyen nők (párok) aránya Magyarországon jelenleg alacsony, de emelkedő irányzatot mutat. A nem akaratlagos gyermektelenség viszont kapcsolatba hozható a késői gyermekvállalással, illetve az ezzel együtt járó egészségi, biológiai, nemzési, meddőségi problémákkal, amelyek a párok egyikénél vagy mindkét félnél előfordulhatnak.

Táblázat: A gyermektelen nők aránya a 41–45 éves korosztályban Magyarországon 2001-ben és 2011-ben

Naptári év	(1) 41–45 éves gyermektelen nők száma	(2) Összes 41–45 éves nő	(3) 41–45 éves gyermektelen nők aránya az összes 41–45 éves nő körében (2)/(1)
2001	29 860	382 224	7,8
2011	38 953	348 934	11,2

Magyarországon a 41–45 éves nők körében a gyermektelenek aránya a 2011-es népszámlálás adatai szerint 11,2 százalék volt, ez a 2001-es népszámlálás adataihoz viszonyítva növekedést jelent.

Forrás: Korfa (2015/1): *Terjed a gyermektelenség Magyarországon. A fővárosi nők egyötöde gyermek nélkül éli le életét.*
<http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/korfa/issue/view/341>

MORBIDITÁS

A morbiditás fogalmát használjuk bármely egészségügyi problémát jelentő megbetegedésnek, sebesülésnek, fogyatékoságnak egy adott populációban megfigyelhető gyakoriságára vonatkozó statisztikák esetén. A morbiditási statisztikáknak kiemelt jelentősége van a népegészségügyi folyamatok ellenőrzése, a szükséges beavatkozási pontok kiválasztása és a megbetegedések lehetséges okainak meghatározása szempontjából.

INCIDENCIA

Incidenciának az új esetek (megbetegedések) előfordulását nevezzük egy meghatározott időtartamban, de sokszor valójában incidencia-hányadost értünk alatta. Az incidencia-hányados azt fejezi ki, hogy a vizsgált populációból egy adott időszakban hányan voltak az újonnan megbetegedettek egy meghatározott populációs arányban kifejezve. Az arányosítási tényezőt minden esetben feltüntetik, és a leggyakrabban 100 000 főre vetítik, de találkozhatunk százalékos vagy egyéb arányosítással is.

Számítási példa:

$$\frac{\text{Az újonnan regisztrált HIV fertőzöttek száma}}{\text{A fertőzésnek potenciálisan kitett népesség}} \times \text{KONSTANS} = \frac{240}{9\,893\,082} \times 100\,000 = 2,4$$

Magyarországon 2013-ban a HIV-incidencia 2,4 volt százezer lakosra vetítve. Ezzel szemben például a daganatos betegségek incidenciája százezer lakosra vetítve csaknem elérte az ezret!

PREVALENCIA

Prevalenciának (esetleg prevalencia-hányadosnak) nevezzük az adott jelleg előfordulási gyakoriságát (például egy adott betegségben szenvedők, vagy dohányzók aránya) egy adott időpontban, amelyet általában 1000 főre vetítve határoznak meg. A hányados nem tartalmazza sem a halállal, sem a már gyógyulással végződő eseteket és független attól, hogy az adott jelleg mióta áll fenn.

Számítási példa:

$$\frac{\text{Ismert rosszindulatú daganatos esetek száma}}{\text{Érintett népesség száma}} \times \text{KONSTANS} = \frac{262\,474}{8\,184\,428} \times 10\,000 = 320,7$$

Magyarországon 2009-ben tízezer 19 éves vagy idősebb lakosból átlagosan 320,7 főt regisztráltak rosszindulatú daganattal.

ÖNÉRTÉKELÉSEN ALAPULÓ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT

Az egészségi állapot önértékelésen alapuló mutatószáma, amely az objektív, diagnosztizált betegségeken túl olyan lelki és közérzetbeli tényezőkre is kiterjedhet, amelyekre a hivatalos statisztikákból sokszor nagyon nehéz vagy lehetetlen következtetni. Statisztikai szempontból nagyon informatív indikátornak minősül, mivel többszörösen bizonyított, hogy az így értelmezett egészségi állapot szoros kapcsolatban áll az orvosilag regisztrált megbetegedésekkel és a halálozási valószínűségekkel.

Az önértékelésen alapuló egészségi állapotról kérdőíves adatfelvételek segítségével gyűjthető információ. Ilyen adatgyűjtés során a megkérdezett arra kéri, hogy értékelje saját egészségi állapotát. Ezt az információt bizonyos esetekben kombinálják még az elmúlt időszakra vonatkozó, az egészséggel kapcsolatos eseményekre vonatkozó kérdések válaszaival is.

Mérési példa: Az Európai Lakossági Egészségfelmérés (ELEF) 2009-es kutatásának az önértékelésen alapuló egészségi állapotról vonatkozó kérdése:

Milyen az Ön egészségi állapota általában?

LEHETSÉGES VÁLASZOK

- 1 – nagyon jó
- 2 – jó
- 3 – kielégítő
- 4 – rossz
- 5 – nagyon rossz
- 8 – NT
- 9 – NK

2009-ben Magyarországon az érvényesen válaszolók 54,2 százaléka mondta, hogy az egészségi állapota jó vagy nagyon jó, míg nagyon rossznak vagy rossznak 14,7 százalék nevezte.

FOGYATÉKOSSÁG

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) meghatározása szerint „a fogyatékoság a normális emberi létehez szükséges tevékenységek végrehajtásának akadályozottsága vagy képtelensége”.

A fogyatékoság az egyénnel szemben támasztott személyi, társadalmi, foglalkozási vagy törvényes igények, kötelezettségek teljesítését biztosító képességek károsodás miatti kedvezőtlen irányba történő változása. A fogyatékoság mindig meghatározott tevékenységre vonatkozik (önellátási fogyatékoság, mozgási fogyatékoság, a látás fogyatékosága, a hallás fogyatékosága stb.). A fogyatékoság lehet részleges vagy teljes, elkülöníthetők enyhe, mérsékelt, közepes mértékű vagy súlyos kategóriák.

Tartós fogyatékoság alatt a fogyatékoság egy olyan alcsoportját értjük, amikor további gyógykezelés már nem eredményezi a kóros állapot javulását.

A népszámlálás során a fogyatékosági kérdések az ún. különleges adatok közé tartoznak. A népszámlálási törvény szerint e kérdésekre önkéntes a válaszadás. A 2001-es népszámlálás óta alapvetően megváltozott a fogyatékoság fogalmának értelmezése Európában. Az ENSZ-nek a 2010 körüli európai népszámlálásokra vonatkozó népszámlálási ajánlása a fogyatékosággal élőket bizonyos tevékenységeik ellátásában tapasztalt korlátozottság nagyobb valószínűsége szerint határozza meg.

Mérési példa: 2011-ben a népszámlálási kérdőíven a következőképpen kérdezték a fogyatékoságot:

40. Milyen fogyatékosága van Önnek? (Legfeljebb három válasz adható!)		41. Mikor keletkezett a fogyatékosága? (Több fogyatékoság esetén a legkorábbit vegye figyelembe!)	
mozgássérült.....	☒ 1	veleszületett.....	☒ 1
autista.....	☒ 2	iskolás kora előtt.....	☒ 2
értelmi fogyatékos.....	☒ 3	iskolás korában, de 18 éves kora előtt.....	☒ 3
mentálisan sérült (pszichés sérült).....	☒ 4	18 éves kora után, de 60 éves kora előtt.....	☒ 4
beszédhibás.....	☒ 5	60 éves kora után.....	☒ 5
beszéd fogyatékos.....	☒ 6	nem tudja.....	☒ 0
gyengénlátó, aliglátó.....	☒ 7	nem kíván válaszolni.....	☒ 9
vak.....	☒ 8	42. Miben akadályozza Önt Soronként legfeljebb három válasz jelölhető meg!	
nagyothalló.....	☒ 9	önellátás (pl. öltözködés)	1
siket.....	☒ 10	mindennapi élet (pl. bevásárlás)	2
siketvak (látás- és hallássérült).....	☒ 11	tanulás, munkavállalás	3
súlyos belservesz fogyatékos.....	☒ 12	családi élet	4
egyéb, mégpedig:	13	közlekedés	5
nem kíván válaszolni.....	☒ 99	kommunikáció, információszerezés	6
		közösségi élet	7
		nem akadályozza	8
		nem kíván válaszolni	9
		tartós betegsége?	☒
		fogyatékosága?	☒

Táblázat: A fogyatékossgal élők a fogyatékossg típusa szerint, 2011

A fogyatékossg típusa	Férfi	Nő	Összesen
Mozgássérült	105 577	126 629	232 206
Gyengénlátó, aliglátó	28 691	44 739	73 430
Vak	4 264	4 790	9 054
Nagyothonló	28 613	34 401	63 014
Siket	4 201	4 370	8 571
Súlyos belszervi fogyatékos	22 880	23 768	46 648
Mentálisan sérült (pszichés sérült)	20 733	25 532	46 265
Értelmi fogyatékos	23 857	18 922	42 779
Beszédhibás	9 249	5 279	14 528
Beszéd fogyatékos	6 516	4 397	10 913
Autista	3 992	1 128	5 120
Siketvak (látás- és hallássérült)	1 514	1 748	3 262
Egyéb	1 148	1 129	2 277
Ismeretlen	1 594	1 586	3 180
Fogyatékossgal élő személyek*	214 765	241 873	456 638

* Egy személy több fogyatékossgot is megjelölhetett, ezért a fogyatékossgal élők száma eltérhet a megjelölt fogyatékos-ságok együttes számától.

**A 2011-es népszámlálási adatok alapján Magyarországon 456 638 fő számított
valamilyen mértékben fogyatékosnak.**

MORTALITÁS

Egy adott populációban megfigyelhető halálozások gyakoriságára vonatkozó statisztika. A különböző társadalmi csoportokra számított halálozási mutatók szoros kapcsolatban állnak az adott népesség fejlettségével, életszínvonalával és egyenlőtlenségi viszonyaival. A halálloki osztályozás a morbiditási mutatószámok számításánál is alkalmazott kódrendszer alapján történik.

NYERS HALÁLOZÁSI ARÁNYSZÁM

Halálozási arányszám (magyarul még a halálozási ráta kifejezés is használatos) alatt a legtöbbször a nyers halálozási arányszámot értjük. A hivatalos meghatározás szerint a nyers halálozási arányszám a halálozások ezer lakosra jutó száma az évközepi népességre számítva. A mutató különösen érzékeny a teljes népesség korösszetételére. Ebből adódóan országok közötti összehasonlításra csak korlátozott mértékben alkalmas.

Számítási példa:

$$\frac{\text{Meghaltak száma}}{\text{Teljes népesség száma}} \times \text{KONSTANS} = \frac{126\,788}{9\,893\,082} \times 1\,000 = 12,8$$

Magyarországon 2013-ban a nyers halálozási arányszám ezer főre vetítve 12,8 volt.

KORSPECIFIKUS HALÁLOZÁSI ARÁNYSZÁM

A korszpecifikus halálozási arányszám a korcsoportok szerinti halálozások ezer megfelelő korú népességre jutó száma, évközepi népességre számítva. A korszpecifikus halálozási ráta a különböző korúak halálozási arányainak összehasonlítására alkalmas mutató. Mivel a halálozás nemenként különbözik, a korszpecifikus halálozási arányszámokat a férfiakra és a nőkre általában külön-külön készítik el és publikálják.

$$\frac{\text{A 40–59 éves korosztályból meghalt férfiak száma}}{\text{40–59 éves férfiak száma}} \times \text{KONSTANS} = \frac{12\,088}{1\,333\,153,5} \times 1\,000 = 9,1$$

Magyarországon 2013-ban a 40–59 éves férfiak korszpecifikus halálozási arányszáma ezer főre vetítve 9,1 volt.

CSECSEMŐHALANDÓSÁG

A csecsemőhalandóság egy speciális korszpecifikus halandósági ráta: minden, az élveszületést követően, de az egyéves kor betöltése előtt bekövetkezett haláleset beleszámít. A halva született és a születésük évfordulóján meghalt gyermekek viszont nem számítanak bele a mutatóba. A **csecsemőhalálozási arányszám** az ezer élveszülöttre jutó, de egy éven aluli meghaltak arányát mutatja meg. A legfontosabb különbség az egyéb kor-specifikus rátákhoz képest az, hogy a csecsemőhalálozási ráta kiszámításakor nem az adott korcsoport „átlagos” népességét (tehát az adott év elején és végén életben lévők számának átlagát) veszik figyelembe, hanem az összes megszületettet.

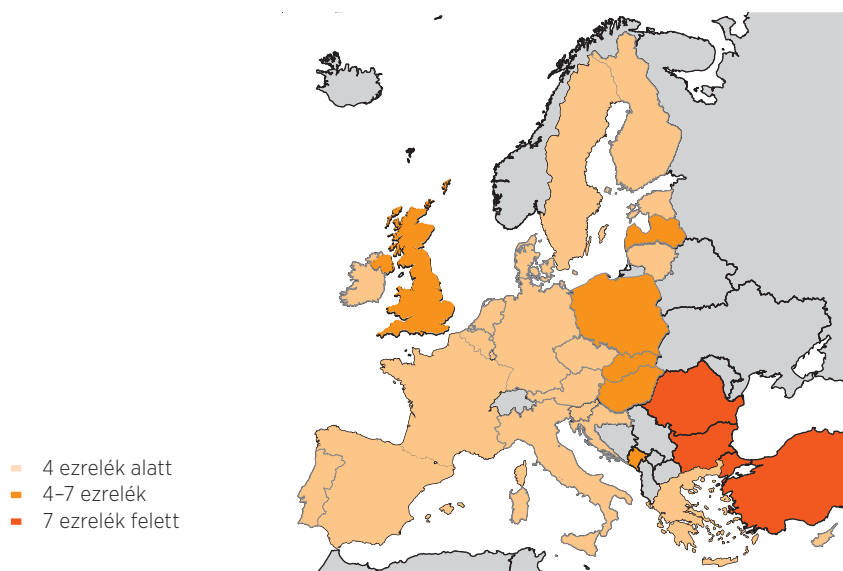
A csecsemőhalandóság az egyes országok fejlettségének egyik fontos mérőszáma. Magyarországon a csecsemőhalálozás jelentősége az összhálalozáson belül egyre csökken. A csecsemőhalandóságnak több demográfiai mutatóra nézve is kiemelt jelentősége van: így a születéskor várható átlagos élettartamra (ld. külön szócikkben), vagy a potenciálisan elvesztett életévek alakulására.

Számítási példa:

$$\frac{\text{Egyéves kor előtt meghaltak száma}}{\text{Élveszületések száma}} \times \text{KONSTANS} = \frac{481}{90\,335} \times 1\,000 = 5,3$$

Magyarországon 2010-ben a csecsemőhalálozási arányszám 5,3 volt ezer élveszületésre vetítve. Ez az érték 2012-re 4,9 ezrelékre csökkent. Ez európai összehasonlításban többé-kevésbé megfelel az ország általános fejlettségi helyzetének.

Térkép: Csecsemőhalandósági arányszám Európában, 2012

Forrás: Eurostat.

OKSPECIFIKUS HALÁLOZÁSI ARÁNYSZÁM

Az okspecifikus halálozási arányszám (ráta) egy meghatározott ok (betegség, baleset stb.) következtében meghaltakra nézve adja meg a halálozási arányszámot, általában, de nem minden esetben 100 000 főre vetítve. A mutatószám a halálozás okspecifikus összetételének elemzésére alkalmas. A halálokok az egyes országokban nagymértékben eltérhetnek egymástól, de változhatnak időben is, mivel sok tényező befolyásolhatja őket, beleértve az általános közegészségügyi és környezeti jellemzőket.

Számítási példa:

$$\frac{\text{Keringési rendszer betegségéből következően meghaltak száma}}{\text{A népesség száma}} \times \text{KONSTANS} = \frac{62\,979}{9\,893\,082} \times 100\,000 = 636,6$$

Magyarországon 2013-ban a keringési rendszer betegségéből következően meghaltak okspecifikus halálozási arányszáma 636,6 volt százezer főre vetítve.

HALÁLOKOK

A halálokokat jellemzően a **Betegségek Nemzetközi Osztályozása** (BNO) – az Egészségügyi Világszervezet (WHO) betegségosztályozási rendszere – alapján állapítják meg. A BNO időben változó, folyamatosan fejlődő orvosi kódrendszer. Magyarországon 2005 óta a 10-es verziója érvényes, amely a betegségeken kívül azokat a tüneteket, illetve egyéb állapotokat is tartalmazza, amelyek orvosi-egészségügyi ellátás igénybevételének okai lehetnek. Tartalmazza továbbá a daganatok szövettani szerkezetét leíró fogalmakat, valamint azokat a fizikai és kémiai tényezőket, amelyek sérülést vagy mérgezést okozhatnak. A kódrendszer elsősorban járványtani célokat szolgál, de gyakorlati alkalmazása számos országban, így Magyarországon is túlterjed ezen. A megbetegedési statisztikák számításán túl használatos az egészségügyi ellátások finanszírozási rendszerében, de kiemelt jelentősége van a haláloki statisztikák készítése során is.

Ugyanakkor, éppen a történeti okok miatt a kódrendszerben nem minden külön feltüntetett tétel érdemes figyelemre, és a kódrendszer verziói között is lehetnek különbségek a hosszú távú idősorokban.

Nagyobb haláloki csoportok esetében külön figyelemre érdemes a fertőző betegségek csoportja (BNO-10 kódok: A00-B99) (ugyanakkor számos fertőző betegséget a rendszer más nagyobb csoportokban kódol), a tumoros halálozás (BNO-10 kódok: C00-D48), a szív- és érrendszeri halálozás (BNO-10 kódok: I00-I99), valamint a halálozás úgynevezett külső okai (V01-Y98).

A szív- és érrendszeri betegségeken belül két nagyobb halálozási csoportot szokás kiemelni: az agyér-betegségeket (BNO-10 kód: I60-I69), valamint az isémiás szívbetegségeket (BNO-10 kód: I20-I25). A **halálozás külsődleges okai** közül általában az emberöléseket, az öngyilkosságokat, valamint a közlekedési és egyéb baleseteket szokás megkülönböztetni.

STANDARDIZÁLT HALÁLOZÁSI ARÁNYSZÁM

Amennyiben különböző népségek halálozási viszonyait kívánjuk összehasonlítani, mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy minden népesség korösszetétele más. A standardizált halálozási arányszám azt a halandóságot mutatja, amely a vizsgált térségben akkor lenne megfigyelhető, ha népességének összetétele ugyanolyan volna, mint a standardul választott népességé. A standardizálás tehát egyfajta kiigazítást célzó eljárás. Általánosságban a kormegoszlások eltéréseiből származó különbségek korrigálására szokták alkalmazni, de egyéb tényezők kiigazítására is alkalmas lehet (így korcsoport szerinti standardizáláson túl például nem szerinti eltérésekre is elvégezhető az eljárás). A standardizálás célja, hogy két különböző népesség halálozási viszonyait összehasonlíthatóvá tegyük, olyan módon, hogy a mutatószámokat közös alapra helyezzük.

Alapvetően kétféle standardizálási eljárás ismert: a direkt és az indirekt megközelítés. Mind a két eljáráshoz szükség van egy úgynevezett referencia-populáció kijelölésére, ennek népességi arányai fogják jelenteni a viszonyítási standardot. Ez lehet valós, vagy hipotetikus. Kor szerinti standardizálás esetén ismernünk kell a referencia-népesség korstruktúráját, vagy a legalábbis a korszpecifikus halálozási rátáit. Mivel a két standardizálási eljárás két teljesen eltérő eredményre vezet, csak az azonos módszerrel standardizált értékek hasonlíthatók össze. A **direkt standardizálás** következményeként az összehasonlítani kívánt népségek halálozási arányainak különbsége már nem függ az eltérő korstruktúráktól, csak az eltérő korszpecifikus halálozási arányoktól. Az **indirekt standardizálás** eredményeként lényegében fordítva járunk el, és általa arra a kérdésre tudunk választ adni, hogy a korösszetétel maga tisztán mekkora eltérést eredményez a két népesség halálozási viszonyaiban.

A **standardizált halandósági hányados (SHH)** a tényleges és a várható halálozás hányadosa, amely érték azt hivatott kifejezni, hogy egy adott (akár területi, akár egyéb módon csoportosított) népességcsoport relatív mértékben mennyire tér el egy referencia-népesség értékeitől. Ezt a mutatót gyakran százalékosan adják meg.

A KSH a mutatót százezer lakosra számítva és az Egészségügyi Világszervezet (WHO) által ajánlott módon az európai népesség korösszetételére standardizálva állítja elő.

Táblázat: A férfiak kor szerinti halálozási arányszámai százezer férfira számítva, standardizált halandósági hányados területi egység szerint 2013-ban

Területi egység, népességnagyság- kategória	0	1-14	15-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-	Össze- sen	Stan- dardi- zált halan- dósági há- nya- dos
	éves										
Budapest	434	10	67	304	1 100	2 221	4 513	11 243	23 484	1 179	81,6
Pest	367	13	70	373	1 465	2 827	5 485	13 348	27 873	1 164	100,6
Fejér	479	27	96	432	1 335	2 850	6 314	13 483	26 147	1 307	104,7
Komárom-Esztergom	748	14	93	420	1 407	3 314	6 128	14 633	30 086	1 393	111,1
Veszprém	343	4	85	397	1 387	2 663	5 032	12 682	28 729	1 298	95,6
Győr-Moson-Sopron	669	19	71	310	1 400	2 797	5 561	13 218	28 340	1 259	99,3
Vas	397	12	100	399	1 417	2 979	6 246	13 856	23 565	1 450	106,1
Zala	562	6	81	416	1 418	2 540	5 564	13 139	27 027	1 405	98,2
Baranya	689	8	65	371	1 556	2 769	5 551	13 355	24 791	1 379	100,9
Somogy	1 372	10	96	420	1 527	2 817	5 996	13 207	33 850	1 469	106,4
Tolna	899	33	94	413	1 311	2 763	5 433	14 376	29 209	1 377	101,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	1 153	16	103	565	1 789	3 503	6 521	14 962	31 124	1 496	122,0
Heves	802	10	85	456	1 341	2 876	5 349	12 976	23 217	1 346	99,1
Nógrád	569	15	85	371	1 650	3 171	6 198	14 910	27 126	1 514	112,2
Hajdú-Bihar	549	5	70	411	1 454	2 852	5 444	12 028	24 721	1 212	98,0
Jász-Nagykun-Szolnok	562	11	117	518	1 521	2 947	6 192	12 782	24 929	1 467	106,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	419	16	91	471	1 435	2 928	6 303	14 850	25 055	1 188	108,7
Bács-Kiskun	561	17	92	482	1 465	2 618	5 696	13 354	26 445	1 361	101,2
Békés	590	13	101	427	1 535	2 956	5 803	12 528	23 121	1 519	102,1
Csongrád	599	19	81	361	1 280	2 698	5 209	12 373	23 734	1 304	93,7
Összesen	590	14	85	410	1 427	2 788	5 558	12 971	26 032	1 314	100,0

Magyarországon a férfiak esetén 2013-ban a standard halálozási arányszám, az európai referencia-népesség korösszetétele szerint standardizálva, 100 000 főre vetítve 1314,2 volt. Az országon belül Békés megyében volt a legmagasabb a mutató: 100 000 főre vetítve 1519,4, míg Budapesten több mint 18%-kal volt kedvezőbb a helyzet, mint az országos érték.

HALANDÓSÁGI TÁBLA

A halandósági tábla egy adott népesség halandóságának leírására szolgáló demográfiai módszer, egyebek mellett a várható élettartamok kiszámításához használatos. A táblázatban egy adott népesség adott időszakra vonatkozó korszpecifikus halálozási rátái (ld. külön szócikkben) alapján számított korévenkénti, vagy korcsoportonkénti halálozási valószínűségei szerepelnek, és ezek segítségével követjük végig egy hipotetikus (általában 100 000 főből álló) népesség „kihalását”.

Számítási példa: rövidített halandósági tábla, nők 1901

Korintervallum, év	Halálozási valószínűség az (x_i, x_{i+1}) korközben	Az x_i éves korban élők száma	A halálozások száma x_i és x_{i+1} között	A leélt évek száma x_i és x_{i+1} között	A leélt összes életek száma x_i életkortól	Várható átlagos élettartam x_i éves korban
x_i, x_{i+1}	q_i	l_i	d_i	L_i	T_i	e_i
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Nő						
0–1	0,19521	100 000	19 521	86 335	3 966 510	39,67
1–2	0,06172	80 479	4 967	77 499	3 880 182	48,21
2–3	0,03098	75 512	2 340	74 108	3 802 683	50,36
3–4	0,01986	73 172	1 453	72 300	3 728 575	50,96
4–5	0,01475	71 719	1 058	71 084	3 656 275	50,98
5–10	0,04353	70 661	3 076	345 615	3 585 191	50,74
10–15	0,02800	67 588	1 893	333 193	3 239 576	47,93
15–20	0,03671	65 692	2 412	322 430	2 906 384	44,24
20–25	0,04501	63 280	2 848	309 280	2 583 954	40,83
25–30	0,04463	60 432	2 697	295 418	2 274 674	37,64
30–35	0,04606	57 735	2 660	282 025	1 979 256	34,28
35–40	0,05087	55 075	2 802	268 370	1 697 231	30,82
40–45	0,05158	52 273	2 696	254 625	1 428 861	27,33
45–50	0,05872	49 577	2 911	240 608	1 174 236	23,69
50–55	0,07868	46 666	3 672	224 150	933 629	20,01
55–60	0,10991	42 994	4 725	203 158	709 479	16,50
60–65	0,16976	38 269	6 496	175 105	506 321	13,23
65–70	0,24195	31 773	7 688	139 645	331 216	10,42
70–75	0,36481	24 085	8 786	98 460	191 571	7,95
75–80	0,48937	15 299	7 487	57 778	93 111	6,09
80–85	0,66578	7 812	5 201	26 058	35 334	4,52
85–X	1,0000	2 611	2 611	9 276	9 276	3,55

Forrás: Kamarás Ferenc (1991/1): A magyarországi demográfiai átmenet sajátosságai 1900–1920. In *Demográfiai átmenet Magyarországon*. KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek 9. KSH NKI, Budapest: 157–186.

A halandósági tábla értelmezése: A halálozási valószínűség (2. oszlop) annak a tényleges, valós halálozási adatokból számolt arányát mutatja, hogy az az adott évben (pl. 1901-ben) az adott életkorban (pl. 0 és 1 éves kor között) egy adott nemű személy (példánkban nő) meghal. Ez a

halálozási tábla számításának alapja. Minden sorban kiszámítjuk, hogy az adott életkort elérők száma mennyivel csökken az adott életkor végére (4. oszlop) és ennek alapján számítjuk ki a továbbélők számát (3. oszlop). A 4. oszlop minden sorában tehát a 2. és a 3. oszlop megfelelő soraiban szereplő számok szorzata szerepel. A következő életkori csoportban még életben lévőek számát az előző életkori kategóriát még megérték számából a meghaltak számát kivonva kaphatjuk meg, a 3. oszlop egyes soraiban szereplő értékeket tehát lépésenként számítjuk ki, az előző korcsoportban még életben lévőek számából kivonva a meghaltak számát.

Az ötödik oszlopban minden egyes korintervallumra nézve azt számítjuk ki, hogy hány életévet éltek meg egy adott életév során az adott életkorban még életben lévőek. Általában (kivéve a legidősebb életkorokat, amelyekre gyakran speciális becslést készítenek) azt feltételezzük, hogy az adott életévben meghaltak átlagosan fél évet éltek, azok pedig, akik életben maradtak, egy teljes évet. Ha rövidített, azaz 1 évnél nagyobb korintervallumukkal dolgozó táblával van dolgunk, akkor általában azt feltételezzük, hogy a (hipotetikus) személyek, akik például 40 és 45 éves kor között halnak meg, ezt átlagosan 42,5 éves korukban teszik. Sok nyelvben az ilyen módon kapott értékeket „a leélt évek számának” nevezik (mint ahogyan példánkban mi is), bizonyos esetekben ugyanakkor ebben az oszlopban a „stationer népesség” elnevezést találhatjuk. A 6. oszlop azt mutatja, hogy az adott életkorban a hipotetikus továbbélő népesség tagjai összesen hány évet fognak még megélni az adott életkortól számítva. Ezt az értéket az 5. oszlopban kiszámított értékek segítségével kalkuláljuk. A legidősebb korcsoportra speciális becsléseket szokás alkalmazni – példánkban azt feltételezték, hogy a 85 évet elérték (1901-ben) már átlagosan csupán egyetlen életévre számíthatnak – a modern időkre érvényes táblák esetén azonban ebben a cellában valamilyen bonyolultabb módszerrel becsült érték áll. A 6. oszlop utolsó sorában szereplő értékből kell tehát kiindulni, amelyben a további értékeket lentről felfelé haladva számítjuk ki. A 6. oszlop utolsó sorában szereplő értékhez hozzáadjuk az 5. oszlop utolsó előtti sorában szereplő értéket, így megkapjuk a 6. oszlop utolsó előtti sorának értékét, és így tovább. A hatodik oszlopban tehát összegezzük a leélt élet éveket.

A 7. oszlopban szereplő számokat a 6. oszlop egy adott sorában szereplő érték a 3. oszlop ugyanazon sorában szereplő értékével elosztva kapjuk meg. Tehát a leélt élet éveket osztjuk el az adott életkorban még életben lévő népesség között, így kapva meg a hetedik oszlop várható élettartamokra vonatkozó becsléseit. Várható élettartamot tehát tulajdonképpen minden életkorra tudunk számítani. (ld. a következő szócikkben)

A halandósági táblák számításának alapelvei azonosak, ugyanakkor különböző módszerek ismertek a például a különböző korközökben leélt életévek kiszámítására vonatkozóan, és a különböző módszerek kismértékben eltérő eredményekre vezetnek. Eltérő módszerek ismeretese arra is, hogy a legidősebb korosztály által leélt élet éveket hogyan becsüljük.

A koréves halandósági táblában a korközök hossza minden életkort tekintve 1 év. Amikor bizonyos korcsoportokat összevonunk (mint példánkban is), akkor rövidített halandósági tábláról beszélünk.

Bár Magyarországon 2013-ban a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 73,58 év volt, a 80 éves kort megérő férfiak esetén a 80 éves korban várható élettartam még 6,35 év volt.

VÁRHATÓ ÁTLAGOS ÉLETTARTAM

A várható élettartam (amelyet gyakran várható átlagos élettartamnak neveznek) a halálozás komplex mérőszáma, amelyet a halandósági tábla (ld. előző szócikk) segítségével számítunk ki. A legismertebb mutató a **születéskor várható átlagos élettartam**, amely az egész népesség mortalitási tapasztalatait összegzi (általában egy adott évre vonatkozóan), s amelyet a halandósági tábla legelső sorában találhatunk meg. A halandósági tábla többi sorában a más életkorokban várható élettartam értékeit találjuk. Az előző szócikk számítási példája esetén a 3 éves korban várható élettartam 50,4 év. Általában azonban a 60, 70 vagy 80 éves korban várható élettartamok iránt van érdeklődés.

Táblázat: Születéskor várható átlagos élettartamok Magyarországon

Területi egység	Születéskor várható átlagos élettartam					
	Férfi			Nő		
	1990	2001	2013	1990	2001	2013
Budapest	66,30	69,28	73,94	73,78	76,52	79,39
Pest	63,81	68,68	72,29	73,33	76,54	78,72
Fejér	65,37	68,54	71,52	73,81	76,41	78,25
Komárom-Esztergom	64,21	67,95	70,86	72,52	76,25	78,02
Veszprém	65,62	69,01	72,74	74,95	76,08	79,47
Győr-Moson-Sopron	66,81	69,48	72,36	75,02	78,04	79,42
Vas	66,00	68,84	71,61	73,94	77,12	79,01
Zala	65,77	68,24	72,35	74,56	76,83	80,31
Baranya	65,46	68,20	72,16	72,94	75,63	78,34
Somogy	65,12	67,28	70,80	73,34	75,39	77,73
Tolna	64,85	67,96	71,80	74,23	76,57	78,85
Borsod-Abaúj-Zemplén	63,38	66,59	69,25	72,72	76,10	77,26
Heves	65,18	66,77	72,00	75,16	76,78	78,69
Nógrád	64,76	67,14	70,83	73,88	75,97	78,31
Hajdú-Bihar	65,72	68,04	72,31	73,63	76,63	79,37
Jász-Nagykun-Szolnok	65,60	67,43	70,89	73,24	76,25	78,08
Szabolcs-Szatmár-Bereg	63,34	65,78	71,17	73,25	75,74	78,33
Bács-Kiskun	63,77	67,41	71,73	73,64	76,73	78,23
Békés	65,79	68,84	71,30	74,35	76,60	78,31
Csongrád	65,60	68,68	72,64	73,64	76,56	79,50
Ország összesen	65,13	68,15	72,01	73,71	76,46	78,73

Magyarországon 2013-ban a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 73,58 év volt, míg a nőké 78,39. A budapestiek az országos értékeknél kedvezőbb élettartam-kilátásokkal rendelkeznek.

Szokásos ezen túl még a részleges, vagy két adott életkor között várható élettartamról is beszélni: például a 25 és 70 év között várható élettartam a 70 éves korban várható élettartam és a 25 éves korban várható élettartam különbsége.

Mint ahogy a halandósági tábla az adott év korszpecifikus halálozási rátáiból indul ki, a várható élettartam valójában nem azonos azzal az életidővel, amelyet egy személy átlagosan a továbbiakban élni fog. Ennek oka, hogy a számításhoz használt korszpecifikus halálozási ráták időben változnak, napjainkban javulnak. Így a jelenlegi generációk átlagos élettartama várhatóan magasabb lesz a ma számított születéskor várható élettartamnál.

Az egyes korokban várható élettartamok nyilvánvalóan nem egyszerűen összeadhatóak, avagy kivonhatóak, a halálozási tábla szócikk számítási példájában is látható, hogy bár 1901-ben a születéskor várható élettartam nem érte el a 40 évet, azon kevesek (a népesség alig több mint fele), akik megérték 40. születésnapjukat, még további 27,33 évre számíthattak átlagosan.

EGÉSZSÉGESEN VÁRHATÓ ÉLETTARTAM

A várható élettartam növekedésének eredményeként a modern társadalmakban növekszik az időskorúak aránya és egyúttal a nem fertőző krónikus, illetve degeneratív betegségek előfordulási gyakorisága is. A jelenség kapcsán felmerült az igény olyan mutatószámok kialakítására, amelyek együttesen értelmezik az élettartam-növekedést és az egészségi állapotot. E mutatók közül napjainkban egyre gyakrabban alkalmazott mérőszám az egészségesen várható élettartam, amelynek révén a várható élettartam két részre osztható: az egészségben és a betegségben eltöltött várható élettartamokra. A mutatószám meghatározására még nem egységesedtek a különböző egészségkonceptciók alapján definiált eljárások, így az egészségesen várható élettartam számítására többféle eljárást is alkalmaznak. A legtöbb számítási módszer a népesség önértékelésen alapuló egészségi állapotot (lásd külön szócikkben), a mindennapi életben való részvétel akadályozottságát és a krónikus betegségek előfordulását veszi elsőrendűen figyelembe. A KSH 2006 óta közöl saját becsléseket, amelyek részben eltérnek mind az Eurostat, mind pedig a WHO által közöltektől. A KSH évente közli a magyar népesség egészségesen várható élettartamaira vonatkozó saját számításait 5 korévenként (85 éves korig), régiós bontásban.

Az egészségesen várható élettartamtól el szokták különíteni a **korlátozottságmentes várható élettartam** fogalmát, amely a várható élettartam azon szakaszát jelöli ki, amikor az életkornak megfelelő fizikai aktivitást nem gátolja egészségromlás. Az Eurostat a korlátozottságra vonatkozó kérdésre alapozta saját, egészségesen várható élettartam-indikátorát, melynek 0 és 65 éves korra vonatkozó értéke bekerült az EU strukturális indikátorai körébe is. E mutató esetén „egészséges” állapot alatt a korlátozottságmentességet érthetjük.

Ugyanakkor az Egészségügyi Világszervezet (WHO) az egészségesen várható élettartamra a Health-adjusted life expectancy (HALE), illetőleg a korlátozottság-mentes várható élettartamra a Disability-free Life Expectancy (DFLE) kifejezéseket alkalmazza, és ezek számításához saját módszertant használ.

Táblázat: A KSH becslése az egészségesen várható élettartamokra a 2006 és 2013 közötti időszakra, évenként

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Férfi	születéskor	54,7	55,3	54,7	56,0	56,5	57,3	58,9	59,2
	65 évesen	5,0	5,3	5,7	5,9	5,5	5,9	6,3	6,2
Nő	születéskor	57,5	58,0	58,3	58,7	58,9	58,8	60,2	60,3
	65 évesen	5,6	5,9	6,5	6,1	6,0	5,9	6,3	6,0

A KSH becslései alapján 2013-ban a férfiak születéskori egészségesen várható élettartalma 59,2 év volt, míg a nőké 60,3 év.

HÁZASSÁG - PÁRKAPCSOLATOK

Noha a házasság szerepe átalakulóban van, a gyermekek szűk többsége mindmáig házasságon belül születik, a felnőtt korú népesség többsége pedig stabil párkapcsolatban él. A házasságra és a párkapcsolatokra vonatkozó fogalmak ezért a demográfiai vizsgálatok fontos mutatói. Ezen mérőszámok ismerete lehetővé teszi, hogy mind időbeli, mind országok közötti összehasonlítások segítségével jellemezzük a vizsgált népességet, és bemutassuk a párkapcsolati formák átalakulását.

NYERS HÁZASSÁGKÖTÉSI ARÁNSZÁM

A házasságkötések ezer lakosra jutó száma egy adott populációban, az évközepi népességre számítva. Fontos, hogy a számlálóban lévő érték az adott évben megkötött házasságok, és nem a házasodó személyek számát mutatja (utóbbi kétszerese az előzőnek), és nem tesz különbséget aszerint, hányadik házasságról van szó.

Számítási példa:

$$\frac{\text{Az adott évben megkötött házasságok száma}}{\text{Teljes évközepi népesség}} \times 1\,000 = \frac{36\,161}{9\,920\,361,5} \times 1\,000 = 3,6$$

Magyarországon 2012-ban a nyers házasságkötési arány 3,6 ezrelék volt. Ugyanez az érték egy évszázaddal ezelőtt még 8,9 ezreléket tett ki.

ÁTLAGOS ÉLETKOR A HÁZASSÁGKÖTÉSKOR (FÉRFIAK/NŐK)

A hazai demográfiai és statisztikai szakirodalom, ha a házasságkötési kor kitolódásáról van szó, elsősorban ezt a mutatót használja, amelyet a „házasulók átlagos életkorának” is szokás nevezni. Kiszámításához az adott évben házasságra lépők kor szerinti esetszámai alapján számított súlyozott számtani átlagot kell számolni, olyan módon, hogy a házasodók betöltött korévéhez 0,5 évet hozzáadunk, feltételezve (ami egyébként nem teljesen igaz), hogy a házasságkötések egyenletesen oszlanak el az adott év folyamán. A mutatót érdemes (és szokás) férfiakra és nőkre külön kiszámítani.

Az újránházassodások hatását kiszűrendő, az átlagos életkort külön ki szokták számítani első házasságokra is. Utóbbit az **első házasságkötés kori átlagos életkornak** hívjuk, és érdekes jellemzője, hogy az adott évben első házasságot kötő férfiak és nők száma eltér egymástól. (Jellemzőbb, hogy többedik házasságát kötő férfi vesz el hajadon családi állapotú – tehát korábban házasságot nem kötött – nőt, mint fordítva.)

Míg Magyarországon és Európában jellemzően az átlagos, az USA-ban és más kontinenseken a medián életkorral szokták jellemezni a házasságokat, az Eurostat pedig jellemzően az első házasságkötés kori átlagos életkort közli országokként. Mivel a három érték ugyanazon országra és évre kiszámolva is jelentősen eltérhet egymástól, mindig érdemes figyelni rá, nehogy az „almát a körtével” hasonlítsuk össze.

Számítási példa: átlagos életkor házasságkötéskor, nők (Magyarország 2013)

(1) Házasuló kora (korév)	(2) Korrekció	(3) Házasság- kötések száma	(4) ((1)+(2))* (3)
16	0,5	163	2 689,5
17	0,5	166	2 905,0
18	0,5	174	3 219,0
19	0,5	236	4 602,0
20	0,5	401	8 220,5
21	0,5	600	12 900,0
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...
90	0,5	...	...
Összesen		36 986	1 212 747,0

Az átlagos életkor: 4. oszlop összege / 3. oszlop összege = 1 212 747 / 36 986 = 32,8 év

Magyarországon 2013-ban a menyasszonyok átlagos életkora a házasságkötéskor 32,8 év volt. Jelentősek azonban a területi különbségek: míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a nők átlagos házasságkötési kora 30 év, ez az érték a fővárosban 34,4 év.

NŐK ELSŐ TELJES HÁZASSÁGKÖTÉSI ARÁNYSZÁMA

A házasságkötési kedv jellemzésére legtöbbször használt mutató a nők első teljes házasságkötési arányszáma. Ez azt mutatja, hogy az adott évben házasodási korbba lépő nők (Magyarországon, mivel jelenleg a 16. életév betöltésekor lehet házasságot kötni, ez a 15 éveseket jelenti) mekkora hányada kötne házasságot 49 éves koráig abban az esetben, ha a jövőben ez a generáció ugyanolyan gyakorisággal házasodna az egyes életkorokban, mint azt a vizsgált naptári évben tették a megfelelő életkorúak.

A mutató logikájában és kiszámítási módjában a teljes termékenységi arányszámhoz (lásd a termékenység fejezetben külön szócikkben) hasonló, külön számítási példát ezért itt nem is mutatunk be. Először ki kell számolni a korszpecifikus első házasságkötési rátákat, majd összegezni kell őket. Lényeges, hogy a korszpecifikus házasságkötési ráták számításakor az összes adott korú nő számát vesszük figyelembe, nemcsak a nem házasokat, a házasságok esetén pedig csak azon házasságokat számoljuk, ahol a nő első házasságáról van szó (tehát a házasulandó nő családi állapota hajadon). A mutató értelemszerűen férfiakra is kiszámítható (**férfiak első teljes házasságkötési arányszáma**), ebben az esetben az 59 éves korig történő házasságkötés valószínűségét becsüljük.

A mutató kapcsán sokszor felvetett kritika, hogy igen komolyan torzítja a kapott értéket, ha a vizsgált időszakban a házasságkötés átlagos életkora kitolódik (mint ma Magyarországon), vagy éppen előrébb kerül az életútban. Kitolódás esetén a mutató alul-, előrehozás esetén felülbecsli a házasságkötés valószínűségét. Utóbbira extrém, de nem ritka példa, amikor a mutató egy feletti értéket vesz fel, vagyis 100 százalék fölé becsli annak valószínűségét, hogy egy nő 49 éves koráig megköti első házasságát.

Magyarországon európai összehasonlításban is igen alacsony a nők első házasságkötési arányszáma. A 2011-es 39 százalékos érték Luxemburg után (37 százalék) a második legalacsonyabb az Eu-ban. Romániában ugyanakkor az elmúlt években európai összehasonlításban igen magas, jellemzően meghaladja a 80 százalékot is.

NYERS VÁLÁSI ARÁNYSZÁM

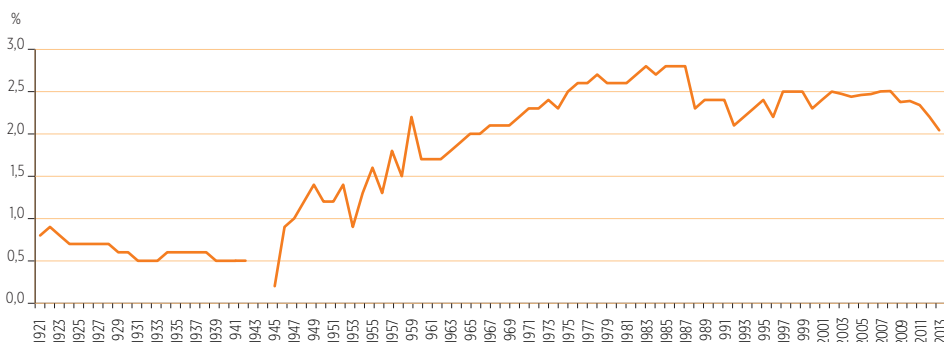
Az adott évben befejeződött (jogerőre emelkedett) válások ezer lakosra jutó száma egy adott populációban, az évközepe népességre számítva. Fontos, hogy a számlálóban lévő érték az adott évben felbontott házasságok számát mutatja, és nem a válásokban érintett személyek számát (utóbbi kétszerese az előzőnek).

Számítási példa:

$$\frac{\text{Az adott évben jogerőre emelkedett válási határozatok száma}}{\text{Teljes évközepe népesség}} \times 1000 = \frac{21\,830}{9\,920\,361,5} \times 1000 = 2,2$$

Magyarországon 2012-ban a nyers válási arány 2,2 ezrelék volt. A nyers válási arányszám a múlt század nyolcvanas éveinek közepén (1983, illetve 1985–87) volt legmagasabb Magyarországon: 2,8 ezrelék.

Ábra: A nyers válási arányszám Magyarországon, 1921–2012

TELJES VÁLÁSI ARÁNYSZÁM

Sokszor felmerül a kérdés, vajon milyen eséllyel végződnek válással a házasságok. A demográfusok leggyakrabban a teljes válási arányszámnak nevezett mutatóval szoktak a kérdésre válaszolni. Ez a mutató arra világít rá, hogy egy adott évben kötött házasságokból mekkora hányad végződik válással abban a hipotetikus esetben, ha az adott naptári év fennálló házasságaira számított házasságtartam-specifikus válási arányszámok változatlanul fennmaradnának.

A teljes válási arányszám számítása tehát arra a feltételezésre épül, hogy egy adott évben házasságra lépők házasságuk minden egyes évében akkora válási kockázatot élnek majd meg, mint az adott évben éppen elvált házaspárok. Ha belegondolunk, ez nyilván nem teljesen igaz. A válási arányszámok kiszámításakor gyakorlati problémát jelent, hogy elvileg tudnunk kellene, pontosan hány házasság áll még fenn az x évvel korábban kötött házasságokból,

azaz hogy mekkora érték szerepeljen a nevezőben. Azonban ezeket az információkat (az özvegyülések és a vándorlás miatt) nem tudjuk, így a nevezőben az x évvel ezelőtti megkötött összes házassággal szokás számolni. Emiatt viszont az arányszám értéke alulbecsül, mivel a nevezőben a ténylegesnél magasabb számú házasságkötés szerepel.

Számítási példa: teljes válási arányszám (Magyarország 2012)

Naptári év (n=2012)	(1) Megkötött házasságok száma	(2) Az adott évben megkötött házasságokból 2012-ben felbomlott	(3) Válási arányszám (2)/(1)
n (2012)	36 161	210	0,0058
n-1 (2011)	35 812	672	0,0188
n-2 (2010)	35 520	819	0,0231
n-3 (2009)	36 730	912	0,0248
n-4 (2008)	40 105	1043	0,0260
n-5 (2007)	40 842	1128	0,0276
n-6 (2006)	44 528	1035	0,0232
...	...	...	...
...	...	...	...
n-x (19xx)	xx	x	x
Összesen:		21 860	0,4400

Teljes válási arányszám(2)/(1) = 0,44 vagyis 44 százalék

A teljes válási arányszám az utóbbi években meglehetősen nagy stabilitást mutat Magyarországon: értéke 2006 és 2012 között 44 és 46 százalék között ingadozott.

ÉLETTÁRSI KAPCSOLAT

Az élettársi kapcsolat fogalmát ma Magyarországon három teljesen különböző társadalmi intézményre használjuk.

Egyfelől létezik a hivatalos, úgynevezett **bejegyzett élettársi kapcsolat**, amelyet kizárólag két azonos nemű személy köthet meg. Gyakorlatilag egy a házassághoz nagyon hasonló, de külön számon tartott újfajta hivatalos családi állapotról van szó, amelyről rendszeres demográfiai adatszolgáltatás történik. Ugyanakkor igen kevés pár köt ma Magyarországon bejegyzett élettársi kapcsolatot (2012-ben összesen 41 pár, 9 esetben nők, 32 esetben férfiak).

Másfelől 2009 óta lehetőség van rá, hogy két, közös háztartásban, valamint érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő – akár azonos, akár különböző nemű – személy, akik közül egyiknek sem áll fenn mással házassági életközössége vagy élettársi kapcsolata, és akik nem állnak egymással rokoni kapcsolatban, közjegyző előtt bejegyeztessék élettársi kapcsolatukat, és bekerüljenek az Élettársi Nyilatkozatok Elektronikus Nyilvántartásába (ÉNYER). Az ilyen kapcsolat felbontására mindkét partner egyedül is jogosult. Jelenleg az

ÉNYER-ben nyilvántartott, **közjegyző előtt regisztrált élettársi kapcsolatokról** nem készül statisztikai vagy demográfiai kimutatás, elemzés.

Végül természetesen vannak **de facto élettársi kapcsolatokban** élők, vagyis olyan, házasságkötés nélkül tartósan házasságszerű kapcsolatban élő személyek, akik magukat – például a népszámlálás alkalmával – ehhez a csoporthoz tartozónak sorolták. (Függetlenül attól, hogy az összeírás eszmei időpontjában tényleges közös háztartásban éltek-e élettársukkal vagy sem, lásd a népszámlálási kérdőív 12.2 kérdését.)

Mérési példa: A 2011. évi népszámlálás bejegyzett és de facto élettársi kapcsolatra vonatkozó kérdései

10. Mi a törvényes családi állapota? nőtlen, hajadon ☒ 1 házas ☒ 2 özvegy ☒ 3 elvált ☒ 4 bejegyzett élettárs ☒ 5 özvegy bejegyzett élettárs ☒ 6 elvált bejegyzett élettárs ☒ 7 Csak a 2009. július 1. után bejegyzett azonos nemű élettársaknál jelölhető!	12. Van élettársi kapcsolata? nincs... ☒ 0 → 13. kérdés 12.1. van, a jelenlegi élettársi kapcsolatának kezdete: év hónap 12.2. élettársával egy lakásban él? igen... ☒ 1 nem... ☒ 0 A bejegyzett, illetve a nem bejegyzett élettársi kapcsolat adatait is adja meg!
---	--

A 2011-es népszámlálás eredményei szerint Magyarországon már 910 292 személy élt élettársi kapcsolatban, míg 1990-ben csak 250 652 fő nyilatkozott így. Ugyanakkor ugyanebben az időszakban 25 197 főről 17 802 főre csökkent azok száma, akik jogilag fel nem bontott házasságuk mellett élnek más személlyel élettársi kapcsolatban.

HÁZASSÁGON KÍVÜLI SZÜLETÉSEK ARÁNYA

A házasságon kívüli születések százalékos arányát úgy számoljuk ki, hogy a gyermek születésekor hivatalosan nem házas családi állapotú nők (hajadonok, elváltak és özvegyek) által élve szült gyermekek számát az összes élveszületéshez viszonyítjuk. Ez az arány tehát nem egyezik meg azon gyermekek arányával, akik egyszülős családba születtek, és nem veszi figyelembe a tényleges családi helyzetet sem. Vannak például – nem elhanyagolható számban – házas, de különböző okokból (például külföldi munkavállalás) nem együtt élő párok, élettársi kapcsolatban élő hajadonok, elváltak vagy özvegyek.

Számítási példa:

$$\frac{\text{Az adott évi nem házas nők élveszületéseinek száma}}{\text{Összes élveszületés száma}} \times 100 = \frac{40\,951}{88\,689} \times 100 = 46,2$$

2013-ban Magyarországon az élveszületések 46,2 százaléka történt házasságon kívül. Ez az arány jelenleg kismértékben haladja meg az EU-átlagot, ugyanakkor jelentős növekedést jelez: 1989-ben az anyák még csupán 12,4 százaléka volt nem házas családi állapotú gyermeke születésekor.

NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS

A migráció a termékenység és a halálozás mellett a népességváltozások harmadik fő tényezője. A nemzetközi vándorlás országhatárokon átvélő népességmozgást, lakóhely-változtatást jelent. A nemzetközi vándorlás lehet ideiglenes, állandó jellegű (legalább egy évig tartó) vagy végleges is. Az ideiglenes vándorlás esetében beszélhetünk ingázásról, rövidebb távú külföldi tartózkodásról (például munkavállalás vagy tanulás céljából), a tartósabb vándorlás tipikus formája a hosszabb távú külföldi munkavállalás, de a külföldön tartózkodás oka lehet családi vagy egyéb ok is. A véglegesnek minősülő nemzetközi vándorlás esetében beszélhetünk a visszatérés szándéka nélküli kivándorlásról.

KÜLFÖLDÖN SZÜLETETT NÉPESSÉG

A bevándorlók és kivándorlók vizsgálatokor fontos elkülöníteni, hogy az állampolgárság vagy a születési ország alapján vizsgáljuk-e számukat, jellemzőiket. Az esetek többségében az állampolgárság és a születési ország ugyanazt a származási országot jelöli, de gyakran találkozhatunk ettől eltérő esetekkel is.

Az országban tartózkodó bevándorlók vizsgálatokor gyakran használt módszer a külföldön született népesség számának és arányának meghatározása. A külföldön születettek körében lehetnek magyar és nem magyar állampolgárok is. A külföldön születettek számát az adott ország népességszámához viszonyítva megkaphatjuk a külföldön született népesség arányát.

Számítási példa:

$$\frac{\text{Külföldön született népesség száma}}{\text{A népesség száma}} \times 100 = \frac{383\,236}{9\,937\,628} \times 100 = 3,9$$

A legutóbbi, 2011-es népszámlálás alapján Magyarország lakosságának 3,9 százaléka volt külföldön született személy. A 2001-es népszámláláskor ez az érték 2,7 százalék volt, tehát a két népszámlálás között eltelt tíz évben növekedett a külföldön született népesség aránya.

BEVÁNDORLÁS

Bevándorló az a személy, aki letelepedési vagy hosszú távú tartózkodási szándékkal érkezik külföldi lakóhelyéről Magyarországra. **Bevándorló magyar állampolgár** az a személy, aki magyar állampolgársággal rendelkezve érkezik külföldi lakóhelyéről Magyarországra, függetlenül attól, hogy korábban élt-e itt (tehát visszavándorló) vagy sem.

Amennyiben a bevándorló személy nem rendelkezik magyar állampolgársággal, az országba lépve tartózkodási vagy letelepedési engedélyért kell folyamodnia. Ha ezt megtette, a statisztikai adatokban **bevándorló külföldi állampolgár**ként jelenik meg.

Az adott évben az országba érkező bevándorlók számának és a népesség évközepeinek ismeretében kiszámítható a **nyers bevándorlási arányszám** (vagy ráta), amely a bevándorlók arányát adja meg. A nyers bevándorlási rátát általában 1000 lakosra vetítve adják meg. A vizsgálati témától függően számítható az összes bevándorlóra, de számítható külön is, a csak hazai vagy csak külföldi állampolgárok vándorlását figyelembe véve is. A nyers bevándorlási arányszám számítási módszerével megegyező módon számolható a nyers kivándorlási arányszám is (lásd ott).

Számítási példa: nyers bevándorlási arányszám

$$\frac{\text{Bevándorló külföldi állampolgárok száma}}{\text{Évközepe népesség}} \times 1\,000 = \frac{20\,339}{9\,920\,36} \times 1\,000 = 2,05$$

2012-ben Magyarországon a bevándorlók 1000 lakosra vetített aránya 2,05 volt. Európán belül ez az érték meglehetősen alacsonynak számít, az Európai Unióban az Eurostat adatai szerint ehhez ha-sonló vagy ennél alacsonyabb érték csupán néhány volt szocialista országban és Portugáliában tapasztalható.

MENEKÜLT

A menedékkérők, menekültek és bevándorlók külön csoportok, fogalmak, amelyeket nem (lenne) szabad összekeverni. A köznyelvben menekültnek azt a külföldi állampolgárt vagy hontalan személyt nevezik, aki vallási, faji, politikai okokból vagy valamely nemzetiséghez, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása miatti üldöztetése – vagy az üldöztetéstől való megalapozott félelme – miatt hagyta el állampolgárság szerinti országát vagy korábbi lakóhelyét.

Az egy adott országba érkező menekülők, ha a hivatalok látókörébe kerülnek és kérelmezik a menekült státuszt, **menedékkérővé** válnak.

A menedékkérők egy részének (az utóbbi években igen ritkán) elismerik **menekült státuszát**. Amennyiben a menedékkérő nem kapja meg a menekült státuszt, de a kérelme nem kerül teljes elutasításra, **oltalmazott státuszt**, vagy **befogadott státuszt** kaphat. Míg a menekült és az oltalmazott státusz a magyar állampolgárokéval közel megegyező jogokat biztosít, a befogadott státusz csupán a tartózkodást engedélyezi, egyéb jogokkal nem jár.

Kivételes esetben, mikor bevándorlók nagy csoportja kénytelen elhagyni hazáját – fegyveres konfliktus, polgárháború, etnikai összecsapás vagy az emberi jogok durva megsértése miatt –, az országban tömegesen megjelenő menekültek csoportjai menedékes státuszt kaphatnak, melynek időtartamát a mindenkori országgyűlés határozza meg.

Azok a menekültek, akik nem kerülnek a hivatalok látókörébe, de tartósan, letelepedési szándékkal tartózkodnak Magyarországon, az illegális bevándorlók bővebb csoportjába tartoznak.

Táblázat: A menekültügyi statisztika alapadatai

	Menedékkérők száma	Menekült státuszt kapott személyek száma	Oltalmazott státuszt kapott személyek száma	Befogadott státuszt kapott személyek
2008	3118	160	88	42
2009	4672	177	64	156
2010	2104	83	132	58
2011	1693	52	139	14
2012	2157	87	328	47
2013	18 900	198	217	4

Számos országból érkeznek menekültek Magyarországra, de sok esetben folyamodnak menekült státuszért magyar állampolgárok is külföldön. 2011-ben és 2012-ben több Magyarországról menekülő személy kért menedéket külföldön, mint fordítva, 2013 óta viszont nagyon megnőtt a magyarországi menedékkérők száma. A külföldön menedéket kérő magyar polgárok egyik fontos célországa Kanada (2011-ben 4450 magyarországi menedékkérő). A menekült státuszt csak kisebb részük kapta meg.

HONOSÍTÁS

A magyar állampolgárság megszerzésének két módja a **honosítás** (külföldi, korábban magyar állampolgársággal nem rendelkezők esetében) és a **visszahonosítás** (azok esetében, akiknek magyar állampolgársága korábban megszűnt).

A honosítás külföldi állampolgárok esetében alapvetően nyolc évig tartó hivatalos és folyamatos magyarországi tartózkodás után, számos feltétel teljesítése mellett kérhető.

2011 óta a határon túl élő magyarok **egyszerűsített honosítási eljárás** keretében is kérhetik a magyar állampolgárságot. Ez a lehetőség azokra terjed ki, akiknek felmenői magyar állampolgárok vagy valószínűsíthetően magyarországi származású személyek voltak, igazolni tudják magyar nyelvtudásukat (képesek az eljárás magyar nyelvű ügyintézésére), büntetlen előéletűek, és honosításuknak nincs nemzetbiztonsági kockázata. Nagyon lényeges, hogy az egyszerűsített honosítás kérésének nem feltétele a magyarországi lakcím vagy a Magyarországra való költözés. 2015 februárjáig mintegy 670 ezren kaptak ennek az eljárásnak a keretében állampolgárságot.

Magyarországon az egyszerűsített honosítási eljárás bevezetésével megugrott az adott évben kiadott magyar állampolgárságok száma. Míg 2009-ben és 2010-ben is 6000 körül alakult ez a szám, 2011-ben már 20 554 fő, 2012-ben pedig 18 379 fő kapott magyar állampolgárságot. 2013-ban ismét jóval kevesebb új magyar állampolgár jelent meg a statisztikákban: ekkor 9178 állampolgárságot adtak ki. Az egyszerű honosítás keretében magyar állampolgárrá vált határon túli magyarok túlnyomó többsége azonban ezekben a számokban nem jelenik meg, hiszen nem rendelkezik magyarországi bejelentett lakcímmel.

KIVÁNDORLÁS

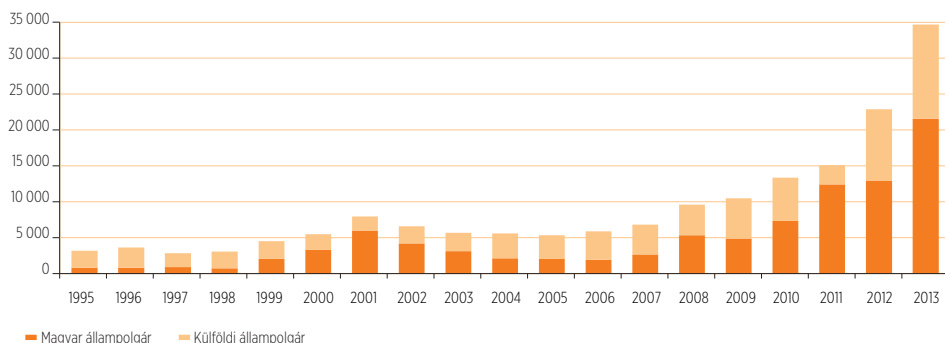
Kivándorló külföldi állampolgár az a személy, aki a visszatérés szándéka nélkül elhagyja az országot, vagy nem újítja meg lejárt tartózkodási, letelepedési, bevándorlási kérelmét.

Kivándorló magyar állampolgároknak azok a személyek számítanak, akik külföldi letelepedés szándékával, a visszatérést nem tervezve (véglegesen), vagy a visszatérést tervezve, de tartósan (ideiglenesen) hagyják el Magyarországot, és ezt be is jelentik. 2013 márciusában az ideiglenes távozás bejelentési kötelezettsége megszűnt.

A kivándorlók számának becslése megbízható, hivatalos kivándorlásra vonatkozó statisztikai adatok hiányában nehézségekbe ütközik. A magyarországi becslések egy része kérdőíves adatfelvételekre épít, másik része a tükröstatistikák (lásd külön szócikkben) segítségével vizsgálja a külföldön tartózkodó, egy-egy évben külföldre távozó magyarok számát, annak változását.

A kivándorlók számának és a teljes népesség számának ismeretében kiszámolható a **nyers kivándorlási arányszám**, amely általában ezer lakosra vetítve adja meg kivándorlás mértékét. A számítás menete megegyezik a nyers bevándorlási arányszám (lásd korábban) számításával.

Ábra: Hivatalos statisztikák alapján az adott évben kivándorló magyar és külföldi állampolgárok száma, Magyarország, 1995–2013

2013-ban hivatalosan 21 580 magyar állampolgár vándorolt ki Magyarországról, ez a 2010-es érték mintegy háromszorosa.

NEMZETKÖZI INGÁZÁS

Nemzetközi ingázónak tekinthetjük azokat a személyeket, akiknek állandó lakóhelye és munkahelye (esetleg oktatási helye) más országhoz tartozó településen van, és az országhatárt naponta vagy ennél ritkábban átlépve utaznak a két település között. Az utóbbi esetben huzamos külföldi tartózkodással járó ingázásról beszélünk, az ingázó személy a lakóhelyétől eltérő településen lakik bérelt lakásban vagy házban, egyedül vagy többedmagával, és csak időközönként jár haza (akár hetente vagy ennél ritkábban). A magyar statisztika viszonylag kevés információval rendelkezik az ingázásról, így a nemzetközi ingázásról is. Fontos adatforrásnak számít a népszámlálás, melynek során a dolgozó személyeknél a lakóhely és a munkahely településének azonosságát vagy eltérését is felméri. A népszámlálás azt a személyt tekinti ingázónak, akinek a lakóhelye Magyarországon, munkahelye pedig az országhatáron túl helyezkedik el, a tanulási célú ingázókat nem veszik figyelembe.

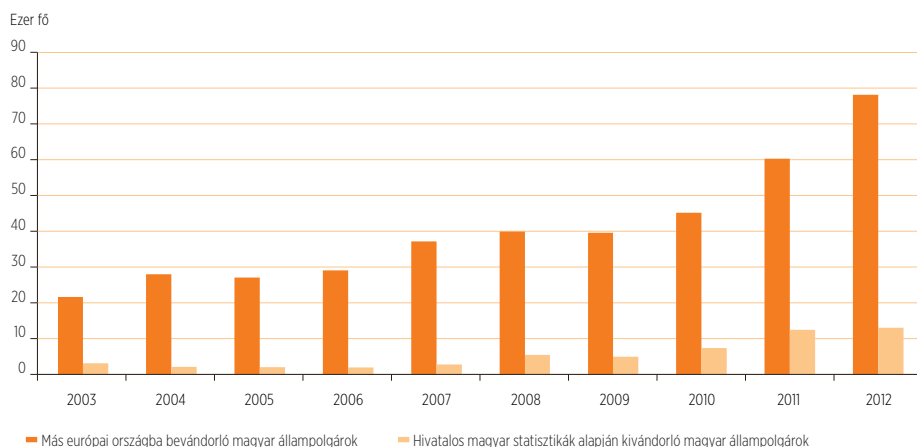
A 2011-es népszámlálás adatai alapján a magyar foglalkoztatottak 0,7 százaléka ingázott naponta külföldre, de az ingázók területi eloszlása egyenetlen volt. A nemzetközi ingázók 83 százaléka Ausztriában dolgozik, néhány – elsősorban az osztrák határ közelében fekvő – településen az ott élő foglalkoztatottak több mint 10 százaléka ingázik külföldre. Ezzel ellentétben elenyésző a déli vagy ukrán határon át ingázók száma, és kismértékű a Románia és Szlovákia felé irányuló ingázás is. (Forrás: dr. Kiss J. P. – dr. Szalkai G. (2014): A foglalkoztatás területi koncentrációjának változásai Magyarországon a népszámlálás ingázási adatai alapján, 1990–2011. *Területi Statisztika*, 54(5): 415–447.)

TÜKÖRSTATISZTIKA

Az egy adott országból történő kivándorlást megbízható kivándorlási statisztikák hiányában gyakran tükörstatisztikák alapján mérjük. A tükörstatisztikák használatakor a külföldi országok bevándorlási statisztikáját vesszük figyelembe, és az adott időszakban (például adott évben) a különböző országokba érkezők számát vizsgálják – állampolgárság vagy születési ország alapján – és összegzik.

A tükörstatisztikák hátránya, hogy nem lehetséges egy adott évben a világ minden országára meghatározni az oda érkezők számát. Továbbá a célországban bevándorlóként megjelenőkről a születési ország vagy állampolgárság alapján nem lehet biztosan tudni, hogy Magyarországról, vagy más országokból érkeztek, mint ahogy azt sem, hogy mennyi ideje/ideig tartózkodnak a célországban. Előnye azonban, hogy míg a kivándorlást, a huzamosabb külföldi tartózkodási szándékot a kivándorlók jelentős többsége nem jelzi származási országa hivatalainak, így a hazai hivatalos statisztikákban nincs nyoma a távozásának, külföldre érkezve a munkavállalás, lakhatás, egészségügyi ellátás miatt nagyobb arányban megjelennek a célország nyilvántartásaiban, szerepelnek a helyi bevándorlási statisztikákban. A tükörstatisztikák tehát nem alkalmasak egy adott évre a teljes kivándorlás mértékének pontos megállapítására, ám jól mérik a kivándorlás mértékének változását.

Ábra: Magyar állampolgárok kivándorlása Magyarországról a hivatalos magyar statisztikák alapján, és bevándorlásuk az EGT-tagállamokba tükörstatisztikák alapján

Megjegyzés: A tükörstatisztikák adatai az Egyesült Királyságra vonatkozóan 2006 óta, Franciaországra vonatkozóan a teljes időszakban hiányoznak.

Forrás: Gödri, I. (2014): *Emigration from Hungary: An increasing tendency*. Research Highlights, No. 17. Hungarian Demographic Research Institute, Budapest. <http://www.demografia.hu/en/publicationsonline/index.php/researchhighlights/issue/view/93>

NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS MUTATÓSZÁMAI

Egy adott ország **vándorlási egyenlegét** az adott évben be- és kivándorlók számának különbsége adja. Ennek alapján egy ország lehet kibocsátó vagy befogadó. Az előbbi esetben több kivándorló hagyta el az országot, mint ahány bevándorló érkezett, az utóbbiban a bevándorlás múlta felül a kivándorlás mértékét. A vándorlási egyenleg értékét az évközepi népességszámra vetítve számítható a **nettó migrációs arányszám**, amit ezer lakosra vonatkozóan szokás megadni. Az értékek a vizsgálati témától függően megadhatók a teljes ki- és bevándorlásra, de a csak magyar, illetve a csak külföldi állampolgárokra vonatkozóan is.

A nemzetközi migrációra vonatkozó nettó és **teljes migrációs arányszámmal** megegyező módszerrel számolhatóak a belföldi vándorlás (lásd külön fejezetben) vizsgálatakor ezen mutatószámok a területi egység és a vonatkozó népesség változtatásával (megyei, járási, települési stb. szinten vizsgálva).

Számítási példa: nettó migrációs arányszám, külföldi állampolgárok

$$\frac{\text{Külföldi állampolgárok vándorlási egyenlege}}{\text{A népesség száma}} \times 1\,000 = \frac{8\,139}{9\,893\,082} \times 1\,000 = 0,8$$

2013-ban Magyarországon a hivatalos magyarországi adatok alapján számolt külföldi állampolgárokra vonatkozó nettó migrációs arányszám – a korábbi évekhez hasonlóan – pozitív értékű volt, tehát több külföldi állampolgár érkezett az országba, mint ahányan elhagyták az országot.

MIGRÁCIÓS POTENCIÁL

A migrációs potenciál a vándorlási hajlandóságot jelenti. A vándorlási hajlandóságot a külföldi és belföldi vándorlásra vonatkozóan is vizsgálják. A migrációs potenciál mérése kérdőíves adatfelvételekkel történik, melynek során a külföldre történő vándorlási hajlandóságot több kérdéssel mérik. A kérdéssor kitér a lehetséges vándorlás hosszára (rövid vagy hosszú távú külföldi tartózkodás, kivándorlás), valamint a célországra is. Bizonyos esetekben arról is gyűjtenek adatokat a demográfusok, komolynak tekinthető-e a vándorlási hajlandóság, illetve, hogy tett-e már lépéseket tervei megvalósítása érdekében a válaszadó.

A migrációs potenciál közlésekor gyakran külön-külön elemzik a rövid és a hosszú távú munkavállalást és kivándorlást tervezők arányát. Magára a migrációs potenciálra vonatkozó adatok a migráció bármely típusára hajlandók összesített arányát jelentik a teljes népességen vagy adott népességcsoporton belül.

Magyarországon általában a migrációs potenciál mértékét az ilyen adatokat leggyakrabban közlő TÁRKI által kialakított kérdéssorral szokták mérni.

Mérési példa: migrációs potenciál (a TÁRKI kérdéssora):

Tervezi-e Ön..					HA IGEN:		
	Igen	Nem	Nem tudja	Nem válaszol	Mely országokra gondolt?	Nem tudja	Nem válaszol
... hogy egy pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni?					Elsősorban: Másodsorban: Harmadsorban:		
... hogy egy pár évre külföldre menjen dolgozni?					Elsősorban: Másodsorban: Harmadsorban:		
... hogy külföldön éljen?					Elsősorban: Másodsorban: Harmadsorban:		

A teljes migrációs potenciál mértéke a rendszerváltást követően 2012-ben volt a csúcson, akkor a magyarok 19 százaléka tervezte, hogy rövidebb vagy hosszabb időre külföldre menne dolgozni vagy külföldön élne. A migráció három típusa közül a hosszú és rövid távú munkavállalás a legnépszerűbb, azok aránya, akik külföldre költözést terveztek volna az eltelt 25 évben alacsony (legfeljebb 7 százalék) volt. A legnépszerűbb célszörzrgek minden esetben: Németország, Ausztria és Nagy-Britannia.

ETNIKAI DEMOGRÁFIA

A nemzetiségi / etnikai hovatartozásra vonatkozó adatok gyűjtése, az egyes nemzetiségek, etnikai csoportok népesedési viszonyainak megismerése a társadalomkutatók által egyre gyakrabban használt területe a demográfiának. A nemzetiségi / etnikai hovatartozásra vonatkozó kérdések különlegesen érzékeny adatoknak minősülnek Magyarországon és a környező országokban. A kisebbségi / etnikai adatok gyűjtése hazánkban elsősorban a népszámlálások alkalmával valósul meg.

NEMZETISÉG

Magyarországon törvény rendelkezik a nemzetiségek jogairól (2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól). E törvény értelmében jelenleg nemzetiség minden olyan – Magyarország területén legalább egy évszázada honos – népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, a lakosság többi részétől saját nyelve, kultúrája és hagyományai különböztetik meg. A nemzetiségek jogairól szóló törvény értelmében nemzetiségnek minősül a hazánkban élő bolgár, görög, horvát, lengyel, német, örmény, roma, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén és ukrán népesség.

A magyar népszámlálások a nemzetiségi hovatartozás szempontjából minden összeírt személyt, anyanyelvre való tekintet nélkül, olyan nemzetiségűnek vesznek számba, amelyhez tartozónak vallja magát. A 2011-es népszámlálás során két külön, egymást követő kérdésben kérdeztek rá a nemzetiségre, és a második kérdésre adott választ is beszámolták a nemzetiségi létszámba. Más országok népszámlálási gyakorlatára ez nem jellemző.

A nemzetiségi kérdésre a népesség 14,7 százaléka nem kívánt válaszolni 2011-ben. Így egy adott kisebbséghez tartozók arányát úgy számoljuk ki, hogy az önbevalláson alapuló nemzeti kisebbséghez tartozók számát a nemzetiségi kérdésre önként válaszolók számához viszonyítjuk.

Számítási példa:

$$\frac{\text{Német nemzetiségűek száma 2011-ben}}{\text{A nemzetiségi kérdésre válaszolók száma 2011-ben}} \times 100 = \frac{131\,951}{8\,481\,745} \times 100 = 1,56$$

A 2011. évi népszámlálási adatok szerint Magyarországon a német nemzetiségűek aránya 1,56 százalék volt.

NEMZETISÉGHEZ TARTOZÓ

A nemzetiséghez tartozó meghatározás hungarikum, a magyar népszámlálási gyakorlat fogalma. A 2011. évi népszámláláskor összesen négy nemzetiségi kérdésre kellett (önkéntesen) válaszolnia a lakosságnak. (Lásd a 2011. évi népszámlálási kérdőívet.) A KSH a négy, nemzeti hovatartozásra vonatkozó kérdés válaszainak együttes vizsgálatából állapította meg a válaszadó nemzetiséghez tartozását. A magyar népszámlálási gyakorlat adott nemzetiséghez tartozónak tekinti azt a személyt, aki a 2011-es népszámlálásnál feltett négy nemzetiségi kérdésből legalább egyre az adott nemzetiséget jelölte meg. Ez a módszer biztosítja, hogy egy személyt egy nemzetiséghez csak egyszer számoljanak el. Mivel azonban mindenkinek lehetősége volt több nemzetiséget is megjelölni, egy személy annyiszor szerepel a nemzetiséghez tartozók között, ahány nemzetiséget bármelyik kérdésnél megjelölt.

Ahhoz hasonlóan, ahogy a nemzetiségi kérdésnél számoltunk, az egy adott nemzetiséghez tartozók arányát most is úgy számoljuk ki, hogy a négy kérdésre válaszolók számához viszonyítjuk a nemzetiséghez tartozók számát.

Mérési példa: A 2011-es népszámlálás *Nemzetiség, nyelvi kötődés, vallás* című kérdőívrészlete

V. Nemzetiség, nyelvi kötődés, vallás			
34. Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?			
magyar.....	☒ 1	örmény.....	☒ 8
bolgár.....	☒ 2	román.....	☒ 9
cigány (roma).....	☒ 3	ruszin.....	☒ 10
görög.....	☒ 4	szerb.....	☒ 11
horvát.....	☒ 5	szlovák.....	☒ 12
lengyel.....	☒ 6	szlovén.....	☒ 13
német.....	☒ 7	ukrán.....	☒ 14
egyéb, mégpedig:			
nem kíván válaszolni ☒ 999			
35. Az előző kérdésnél megjelöltön kívül tartozik-e másik nemzetiséghez is?			
nem tartozik más nemzetiséghez ☒ 0			
magyar.....	☒ 1	örmény.....	☒ 8
bolgár.....	☒ 2	román.....	☒ 9
cigány (roma).....	☒ 3	ruszin.....	☒ 10
görög.....	☒ 4	szerb.....	☒ 11
horvát.....	☒ 5	szlovák.....	☒ 12
lengyel.....	☒ 6	szlovén.....	☒ 13
német.....	☒ 7	ukrán.....	☒ 14
egyéb, mégpedig:			
nem kíván válaszolni ☒ 999			
36. Mi az Ön anyanyelve? (Legfeljebb két válasz adható!)			
magyar.....	☒ 1	örmény.....	☒ 8
bolgár.....	☒ 2	román.....	☒ 9
cigány (romani, beás).....	☒ 3	ruszin.....	☒ 10
görög.....	☒ 4	szerb.....	☒ 11
horvát.....	☒ 5	szlovák.....	☒ 12
lengyel.....	☒ 6	szlovén.....	☒ 13
német.....	☒ 7	ukrán.....	☒ 14
egyéb, mégpedig:			
nem kíván válaszolni ☒ 999			
37. Családi, baráti közösségben milyen nyelvet használ általában? (Legfeljebb két válasz adható!)			
magyar.....	☒ 1	örmény.....	☒ 8
bolgár.....	☒ 2	román.....	☒ 9
cigány (romani, beás).....	☒ 3	ruszin.....	☒ 10
görög.....	☒ 4	szerb.....	☒ 11
horvát.....	☒ 5	szlovák.....	☒ 12
lengyel.....	☒ 6	szlovén.....	☒ 13
német.....	☒ 7	ukrán.....	☒ 14
egyéb, mégpedig:			
nem kíván válaszolni ☒ 999			

Számítási példa:

$$\frac{\text{A lengyel nemzetiséghez tartozók száma 2011-ben}}{\text{A nemzetiségi kérdésre válaszolók száma 2011-ben}} \times 100 = \frac{7001}{8\,538\,897} \times 100 = 0,08$$

A népszámlálási adatok szerint 2011-ben Magyarországon a lengyel nemzetiséghez tartozók aránya 0,08 százalék volt.

ANYANYELV

Magyarországon a népszámlálások hagyományosan (1880-tól kezdve) az anyanyelvvel mérték a nemzetiséget, tehát a „nyelvében él a nemzet” logika érvényesült. Ez a gyakorlat 1941-ben, majd a későbbiekben módosult.

A 2011. évi magyar népszámlálás a következőképp definiálta az anyanyelvet: az az élő nyelv, amelyet az ember általában gyermekkorában (elsőként) tanul meg, amelyen családtagjaival általában beszél és anyanyelvének vall. A némák és a beszélni nem tudó csecsemők anyanyelvének azt a nyelvet tekintették, amelyen hozzátartozóik rendszerint beszélnek.

A környező országok statisztikai hivatalai nem feltétlenül ugyanezt a definíciót használják népszámlálási gyakorlatukban. Vannak országok, amelyek az anyanyelv meghatározásánál a „korai gyermekkorban használatos” nyelvre vagy a „gyermekkorban használatos” nyelvre utalnak, vagy egyáltalán nem kérdeznak rá az anyanyelvre. A magyarországi népszámlálási gyakorlat szerint 1990-ben egy, 2001-ben három, 2011-ben pedig két anyanyelvre lehetett minden egyes személynek. Így az egyes népszámlálások adatai sem vethetőek össze egymással.

A 2011. évi népszámlálás során a lakosság 14,5 százaléka nem kívánt válaszolni az anyanyelvére vonatkozó kérdésre. A különböző anyanyelvűek arányának meghatározásakor a kérdésre válaszolók számához viszonyítjuk az adott kisebbségi csoporthoz tartozó anyanyelvűek számát.

Számítási példa:

$$\frac{\text{A szlovák anyanyelvűek száma 2011-ben}}{\text{Az anyanyelvi kérdésre válaszolók száma 2011-ben}} \times 100 = \frac{9\,888}{8\,493\,788} \times 100 = 0,12$$

A 2011. évi népszámlálás szerint Magyarországon a szlovák anyanyelvűek aránya 0,12 százalék volt.

ROMA KISEBBSÉG

A 2011. évi CLXXIX. törvény szerint elismert 13 magyarországi nemzeti kisebbség közül létszámban a roma nemzeti kisebbség a legnagyobb. A roma népesség statisztikai számbavételével kapcsolatban két ellentétes álláspont fogalmazható meg. Az első szerint az roma, aki annak tartja magát. Ez az önbesoroláson alapuló meghatározás. A másik szerint azokat a személyeket kell romának tekinteni, akiket a többségi társadalomhoz tartozó személyek külső minősítés alapján romának tartanak.

A két megközelítés alapján meghatározott roma népesség száma jelentősen eltér egymástól. A környezetük által romának minősített személyek száma lényegesen magasabb, mint azoké, akik saját magukat – akár nemzetiség, akár anyanyelv, akár nemzetiségi hovatartozás alapján – romaként határozzák meg.

A 2011. évi népszámlálás nemzetiiségi kérdéseinek módosítása hatással volt a roma nemzetiségűek létszámára. 2011-ben két kérdésben kérdeztek rá a nemzetiségre (lásd a Nemzetiség szócikket). A második kérdés bevezetésétől azt várták a statisztikusok, hogy sok, a környezet által romának minősített személy a nemzetiiségi kérdésre vonatkozó második rákérdezés esetén felvállalja roma kötődését. Ez nagy valószínűséggel így is történt, ugyanis a 2011-ben roma nemzetiséghez tartozók létszáma (a fogalmat lásd a Nemzetiséghez tartozó szócikkben), összesen 315 583 fő, 2001-hez képest 109 ezer fővel nőtt a KSH adatai szerint (de ez a létszám még mindig sokkal kevesebb, mint a környezetük által romának tartott személyek száma, amely 2011 körül 600–800 ezer fő lehetett).

Számítási példa:

A roma nemzetiséghez tartozók száma 2011-ben

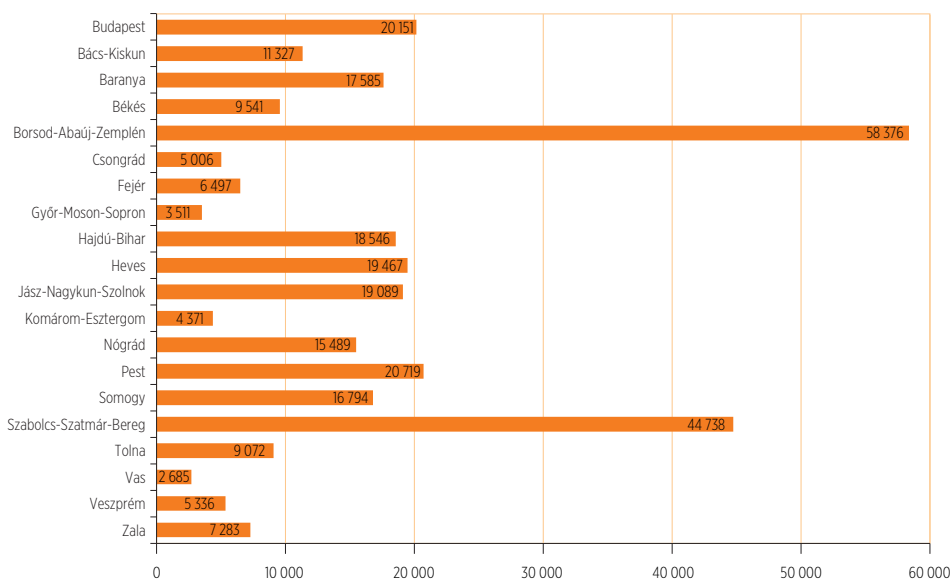
BAZ megyében

A 4 nemzetiiségi kérdésre válaszolók száma
2011-ben, BAZ megyében

$$\times 100 = \frac{58\,376}{600\,535} \times 100 = 9,7$$

A népszámlálás adatai szerint 2011-ben Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a roma nemzetiséghez tartozó személyek száma csaknem hatvanezer fő volt, arányuk 9,7 százalékot tett ki. Ezzel szemben Vas megyében például a roma nemzetiséghez tartozók száma nem érte el a háromezer főt, arányuk pedig csak 1,2 százalék volt.

Ábra: Roma nemzetiséghez tartozók száma megyénként, 2011

HÁZTARTÁS, CSALÁD

A háztartások, családok mind a demográfia, mind a többi társadalomtudomány számára fontos kutatási területet jelentenek, mivel a társadalmi együttélés legalapvetőbb egységei. A család és a háztartás fogalma időben, térben és tudományterületenként változó, így egy esetleges összehasonlításnál (akár két országra, akár két időpontra vonatkozóan) érdemes figyelni a fogalom pontos jelentését is. A hétköznapiakban a két fogalmat sokszor szinte szinonimaként használják, és bár bizonyos esetekben valóban ugyanazon személyek alkotják a háztartást és a családot, fontos tudni, hogy a két fogalom a statisztikában és a demográfiában külön kezelendő, eltérő definíció érvényes rájuk.

HÁZTARTÁS

Egy háztartásba tartozónak azok a személyek minősülnek, akik egy lakásban vagy lakrészben együtt élnek, és a háztartásban felmerülő kiadásoknak (napi kiadások, élelmiszer stb.) legalább egy részét közösen viselik. Ezen feltételek teljesülése esetén sem nevezhetők egy háztartásba tartozónak olyan személyek, akiknek önálló lakáshasználati joguk van, így a főbérlet és albérlője, ágybérletje; ők minden esetben külön háztartást alkotnak. Az általános háztartásfogalom azonban számos problematikus esetre nem tér ki részletesen (például a szülői háztartáshoz sorolhatók-e a kollégiumban élő, de nem önfenntartó egyetemisták, a háztartástól a hét nagy részében távol tartózkodó személyek kérdése stb.), így az egyes kutatások, adatfelvételek során gyakran a fenténél bővebb, pontosabb háztartásfogalmakkal is találkozhatunk.

Minden háztartásban elkülöníthető a **háztartásfő**. A népszámlálások az egycsaládos háztartások esetében a háztartásfőt azonosnak tekintik a családfővel (lásd a Család szócikkben). A többcsaládos háztartásokban (a fogalom meghatározását lásd a Családháztartás szócikkben) alapesetben azt a családfőt tekintjük háztartásfőnek, aki az aktív kereső, ha ilyen nincs, akkor az inaktív keresőt, tehát a nyugdíjas, az anyasági ellátáson lévő vagy a munkanélküli családfőt. Ha a családfők azonos munkaerőpiaci helyzetben vannak, akkor az idősebb családfőt tekintjük háztartásfőnek.

A **háztartások átlagos mérete** egy adott népességen belül a háztartásban élők és a háztartások számának ismeretében számolható ki. A kettő egymáshoz viszonyított aránya mutatja, hogy átlagosan hány fő él egy háztartásban.

Számítási példa: háztartások átlagos mérete

$$\frac{\text{Háztartásban élők száma}}{\text{Háztartások száma 2011-ben}} = \frac{9\,697\,199}{4\,105\,708} = 2,36$$

A legutóbbi népszámlálás szerint 2011-ben Magyarországon egy háztartásban átlagosan 2,36 fő lakott. 1970-ben még átlagosan közel 3 fő élt egy háztartásban. Az egyszemélyes háztartások terjedésével a háztartások átlagos mérete évtizedek óta folyamatosan csökken hazánkban.

CSALÁDHÁZTARTÁS

Családháztartásnak az egy vagy több családot magába foglaló háztartást nevezzük. Ha egy háztartás egy családból áll, a család és a háztartás lényegében azonos, a háztartás egycsaládos. Az **egycsaládos háztartás** abban különbözik a családtól, hogy a családdal együtt élő rokon vagy nem rokon személyek (ideértve a családdal élő állami gondozott gyermekeket is) nem számítanak családtagnak, viszont ők is háztartástagok. Ha két vagy több család vezet közös háztartást, **többcsaládos háztartás**ról beszélhetünk.

Az **egycsaládos és többcsaládos háztartások aránya** egy adott népességen belül az egyes háztartástípusba tartozó háztartások és az összes háztartás számának ismeretében számítható ki.

Számítási példa: többcsaládos háztartások aránya

$$\frac{\text{Többcsaládos háztartások száma}}{\text{Családháztartások száma}} \times 100 = \frac{49\,384}{2\,662\,416} \times 100 = 1,9$$

A legutóbbi népszámlálás alapján a magyar családháztartások kevesebb mint 2 százaléka volt többcsaládos háztartás. Magyarországon Budapesten volt a legalacsonyabb a többcsaládos háztartások aránya, 2011-ben alig haladta meg az 1 százalékot, ezzel szemben Somogy megyében – ahol a legmagasabb volt az arány – a háztartások 2,8 százaléka többcsaládos háztartás volt.

NEM CSALÁDHÁZTARTÁS

A nem családháztartás olyan háztartás, amelyben nem él család. A nem családháztartás lehet a) **egyszemélyes háztartás**, amikor a háztartás egyetlen személyből áll; b) **egyéb összetételű háztartás**, amelyben csak családot (lásd a Család szócikket) nem alkotó személyek élnek együtt. Ez utóbbi lehet: együtt élő, de családot nem alkotó rokon személyek (például testvérek, az egyik nagyszülő bármilyen családi állapotú unokájával, csak házas és/vagy volt házas gyermekével együtt élő anya vagy apa); nem rokon személyek (például barátok) háztartása; családot nem alkotó rokon személyekből és a velük elé nem rokon személyekből álló háztartás (például két testvér a barátaikkal).

A nem családháztartások speciális típusa az **intézeti** (vagy másképp intézményi) **háztartás**. Az intézeti háztartás azoknak a személyeknek a csoportja, akik intézetben (például kollégium, idősek otthona, börtön) élnek, és ott közösségi elhelyezést, vagy elhelyezési ellátást kapnak.

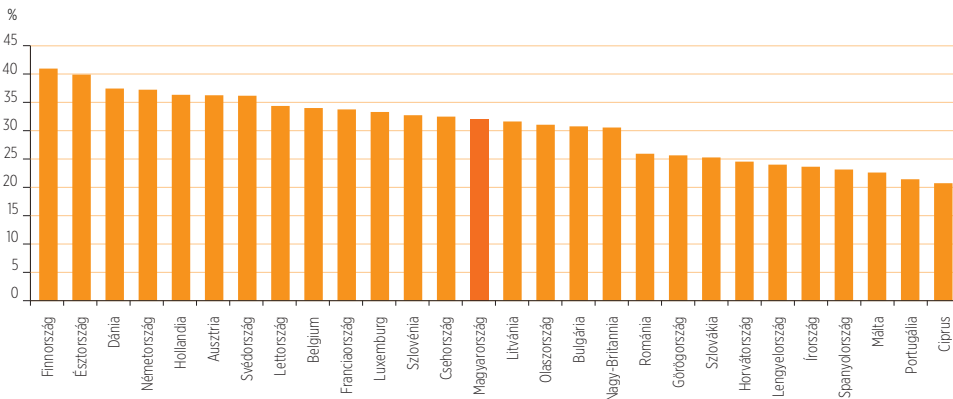
A háztartás- és családösszetétel-vizsgálatoknál gyakran használt mutatószám az **egyszemélyes háztartások aránya** az összes háztartáson belül, amelynek változása jól mutatja a családszerkezetben bekövetkezett változásokat is.

Számítási példa: egyszemélyes háztartások aránya

$$\frac{\text{Egyszemélyes háztartások száma}}{\text{Háztartások száma összesen}} \times 100 = \frac{1\,317\,138}{4\,105\,708} \times 100 = 32,1$$

2011-ben, a legutóbbi népszámláláskor Magyarországon a háztartások 32,1 százaléka egyszemélyes háztartás volt. Ez az arány az Európai Unió országaiban átlagosnak számít. Az Unió tagországai közül 2011-ben Finnországban volt a legmagasabb az egyszemélyes háztartások aránya (41 százalék), a legalacsonyabb pedig a déli országokban, és néhány volt szocialista országban.

Ábra: Egyszemélyes háztartások aránya az EU tagállamokban, 2011

Forrás: Eurostat, népszámlálási adatbázis. <https://ec.europa.eu/CensusHub2>

CSALÁD

A magyar demográfiában és statisztikában a házastársi vagy élettársi, illetve vérségi kapcsolatban együtt élők legszűkebb körét jelenti, de része az örökbe fogadott vagy nevelt gyermek is. A család lehet párkapcsolaton alapuló, **házaspáros típusú család** (házastársi vagy élettársi kapcsolatban élők nőtlen, hajadon gyermekkel vagy gyermek nélkül), és **egyszülős család** (apa vagy anya hajadon, nőtlen gyermekkel), amely a szülők válása, szakítása, az egyik szülő különköltözése vagy halála, illetve párkapcsolaton kívüli születés következtében jöhet létre. A házaspáros típusú családot és az egyszülős családot szokás családmagnak vagy **nukleáris családnak** is nevezni.

A házaspáros típusú családdal megegyező összetételű a **mozaikcsalád** is, tehát két, párkapcsolatban élő felnőtt és legalább egy gyermek alkotja. A klasszikus családdal szemben azonban a mozaikcsaládok esetében az egyik szülő már fennálló szülő–gyermek kapcsolathoz csatlakozik, így egyrészt a családban az egyik felnőtt nincs vér szerinti kapcsolatban a gyermekkel/gyermekkel, másrészt két egyszülős család egyesülésével előfordulhat, hogy a családban élő gyermekek között sincs vérségi kapcsolat. A mozaikcsaládban a vér szerinti gyermekek mellett vagy helyett élhetnek örökbe fogadott vagy nevelt gyermekek is, ám ez esetben is igaz, hogy az egyik felnőtt utólag csatlakozott a családhoz.

A háztartásfőhöz (lásd a Háztartás szócikket) hasonlóan minden családban elkülöníthető a **családfő**, aki a házaspárok és élettársak esetében a férj vagy a férfi élettárs, egyszülős családokban a szülő, azonos neműek élettársi kapcsolatában pedig a pár idősebb tagja.

A demográfiában gyakran használt mutatószám az **egyszülős családok aránya** az összes családon belül, mivel az egyszülős családok számának, arányának növekedése a napjainkban is zajló családstruktúra-változás egyik legfontosabb eleme.

Számítási példa: egyszülős családok aránya

$$\frac{\text{Egyszülős családok száma}}{\text{Családháztartások száma}} \times 100 = \frac{528\,162}{2\,662\,416} \times 100 = 19,8$$

Magyarországon 2011-ben a családok 19,8 százaléka egyszülős család volt. A családstruktúra gyorsuló változását jól mutatja, hogy 1970-ben még csak a családok 9,1 százalékát alkotta egyszülős család, arányuk 1990-re 12,3 százalékra nőtt, húsz évvel később pedig már a családok közel ötödét tették ki.

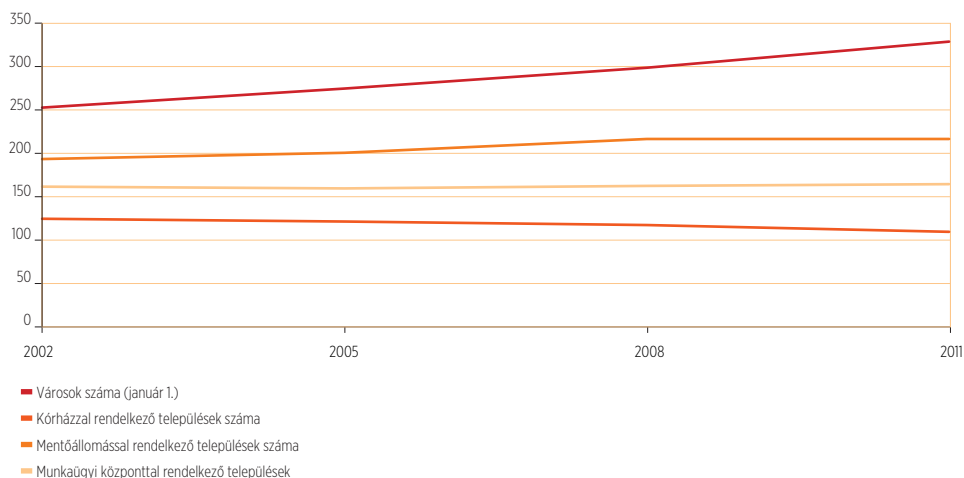
VÁROS ÉS VIDÉK, BELSŐ VÁNDORLÁS

Az országos szintű demográfiai folyamatok értelmezésének szerves része a belső vándorlás, illetve a város és vidék demográfiájának vizsgálata. A városok és községek demográfiai mutatói sok esetben eltérnek egymástól, bár népesedési szempontból kapcsolatuk jellemzően nagyon szoros. A belső vándorlás – szelektív volta következtében – átalakítja a vándorlásban érintett városok és községek munkaerőpiaci, gazdasági és humántőke-jellemzőit.

VÁROSODÁS, VÁROSIASODÁS

A **városodási folyamat** a városok számának gyarapodását, valamint lélekszámuk növekedését jelöli. A **városiasodási folyamat** különbözik a városodási folyamattól. A városiasodás azt jelenti, hogy a települések városias jellege erősödik, például nő az emeletes házak száma, javul a kereskedelmi ellátás, a szolgáltatások száma és színvonala, az utak, infrastruktúra állapota.

Ábra: A városok száma és a városiasodás néhány mérőszáma Magyarországon, 2002–2011

Forrás: KSH, STADAT adatbázis (Népsűrűség, települések száma). http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd005.html

Magyarországon a városodás folyamata felgyorsult a rendszerváltás után, de ez nem járt együtt a városiasodás felgyorsulásával; azaz az urbanizáltság minősége nem feltétlenül követte a városok számának és létszámának növekedését.

Az ezredfordulót követően több település kapott városi rangot, így a magyarországi városok száma 2011-re 333-ra, 2014-re 346-ra nőtt.

A VÁROSI LAKOSSÁG ARÁNYA

A **városi lakosság arányát** úgy számoljuk ki, hogy a városokban élők számát viszonyítjuk egy adott országban vagy területen élők számához. Egy adott országban, területen élő népesség városi lakosságán kívüli részét általában vidéki népességnek tekintjük (egyes országokban létezik egy köztes kategória, amelyet „semi-urban” elnevezéssel illetnek).

Számítási példa:

$$\frac{\text{Városi népesség, 2011}}{\text{Teljes lakónépesség, 2011}} \times 100 = \frac{6\,903\,858}{9\,937\,628} \times 100 = 69,5$$

A népszámlálási adatok szerint 2011-ben Magyarországon a városi lakosság aránya 69,5 százalék, míg 2001-ben 68,8 százalék volt.

AGGLOMERÁCIÓ

Az agglomeráció olyan településcsoport, amelyen belül a központ és a közelében fekvő települések között sokrétű és szoros kulturális, gazdasági, kommunális és szolgáltatási kapcsolatok jönnek létre. A magyarországi településállományban jól kirajzolódik az agglomerálódás jelensége. A KSH 2003 augusztusában végezte el a nagyvárosi településegységek jelenleg is érvényes lehatárolását: eszerint az ország területén négy agglomeráció és négy agglomerálódó térség található. Az agglomerációk kialakulásában komoly szerepet játszik a nagyobb városokból a város környéki községekbe és kisvárosokba irányuló migráció. Ezt a jelenséget a szakirodalom **szuburbanizáció**-nak nevezi. A szuburbanizáció 1990 után a belföldi vándormozgalom jellemzője lett: Budapest mellett az ország valamennyi nagyobb városa körül megjelent, sőt egyes kisvárosok esetében is. Az utóbbi évek tendenciái azonban arra utalnak, hogy a szuburbanizáció szélsőséges szakasza véget ért.

Táblázat: Agglomerációk és agglomerálódó térségek Magyarországon

	A hozzá tartozó települések	
	száma	ebből város
Budapesti agglomeráció	81	34
Győri agglomeráció	29	1
Pécsi agglomeráció	21	2
Miskolci agglomeráció	13	4
Balatoni agglomerálódó térség	52	13
Szombathelyi agglomerálódó térség	31	3
Zalaegerszegi agglomerálódó térség	29	1
Egri agglomerálódó térség	10	1

A hozzá tartozó településszám szerint a budapesti agglomeráció a legnagyobb. A 2011. évi népszámlálás adatai szerint a budapesti agglomeráció lakossága 2 534 888 fő volt (2001 és 2011 között összességében 83 106 fővel, 3,3 százalékkal bővült).

BELFÖLDI VÁNDORLÁS

A demográfia tudományának fogalomkörében a vándorlás olyan lakóhely-változtatást jelöl, amely a településhatár átlépésével jár. A magyar vándorlási statisztikai mutatókat jobban megérthetjük, ha szem előtt tartjuk, hogy Magyarországon a lakosságnak a lakóhelyként bejelentett (állandó) lakcíme mellett tartózkodási helyként bejelentett (ideiglenes) lakcíme is lehet. A lakóhelyi be-, illetve kijelentkezéseket az önkormányzati be-, illetve kijelentő lapokon kell / kellene regisztrálni.

A vándorlásokon belül megkülönböztetjük az állandó, illetve ideiglenes mozgásokat. **Állandó (belföldi) vándorlás**ról akkor beszélünk, ha az országhatáron belül településhatárt átlépő lakóhely-változtatásra kerül sor: a vándorló lakóhelyét elhagyva, más településen lévő lakást jelöl meg lakóhelyéül. **Ideiglenes (belföldi) vándorlás** esetén a vándorló az országhatáron belül, lakóhelyét fenntartva változtat lakást, s új lakását tartózkodási helynek jelöli meg; vagy az egyik tartózkodási helyről egy másik tartózkodási helyre költözik.

Amikor a vándorló elhagyja tartózkodási helyét és visszatér lakóhelyére, **ideiglenes visszavándorlás**ról beszélünk. E három fogalom együttesen (az állandó és ideiglenes vándorlás, illetve visszavándorlás) az **összes belföldi vándorlást** jelöli.

2013-ban az összes belföldi vándorlás száma 454 ezer volt. Ebből az állandó vándorlások száma 192 ezer, míg az ideiglenes vándorlásoké 262 ezer fő volt, az ideiglenes visszavándorlókkal együtt.

VÁNDORLÁSI ARÁNSZÁMOK, EGYENLEG

Magyarországon a bejelentkezések és kijelentkezések alapján rendszeresen gyűjtött adatokból lehet kiszámolni az **odavándorlási és elvándorlási arányszámokat**: az odavándorlók, illetve elvándorlók számát a település teljes népességéhez viszonyítjuk, és ezrelékben adjuk meg.

Az odavándorlási és elvándorlási arányszám különbsége a **belső vándorlási egyenleg**, amely azt mutatja meg, hogy egy adott település népessége valamely évben hány ezrelékkel nőtt vagy csökkent a belső vándorlás következtében.

Ha a különböző „típusú” vándorlásokban (állandó vándorlás, ideiglenes vándorlás, ideiglenes visszavándorlás, illetve összes belföldi vándorlás) résztvevők számát elosztjuk a népesség számával, és kivetítjük őket ezer lakosra, megkapjuk a **nettó belső vándorlási arányszámot**.

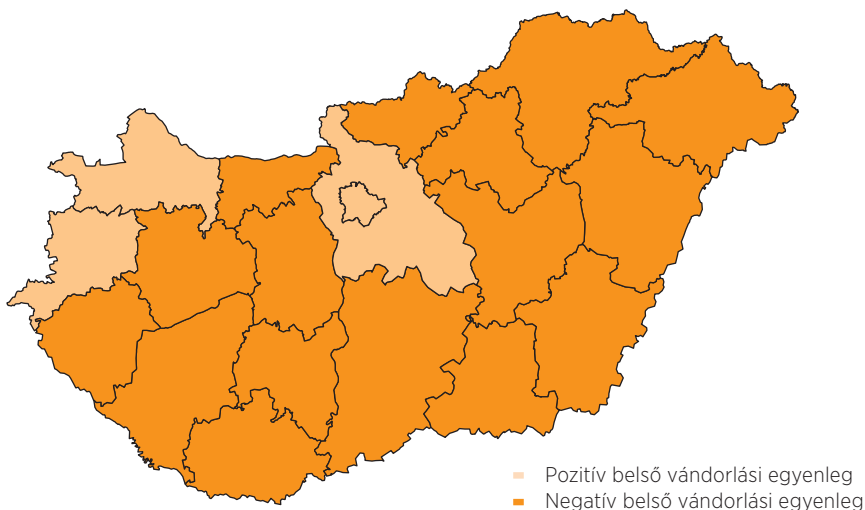
A KSH Demográfiai Évkönyvében hasonló módon jelennek meg az adatok, mint ahogy ezt az alábbi táblázatban bemutatjuk. Ezekből az adatokból az összes vándorlási arányszám, illetve vándorlási különbözet kiszámolható (lásd például Győr-Moson-Sopron megye belföldi vándorlási mérlegének ezer lakosra jutó aránya).

Számítási példa: főbb belső vándorlási mutatók

Területi egység, népességnagyság kategória: GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYE, 2013		(1) Népesség száma	(2) Belső vándorlási mérlege	Belföldi vándorlási mérlegének ezer lakosra jutó aránya $((2)/(1)) \times 1000$
Állandó	(a) odavándorlás	448 312	9584	21,4
	(b) elvándorlás		8339	18,6
Állandó vándorlási különbözet	(a) - (b)		1245	2,8
Ideiglenes	(c) odavándorlás		9835	21,9
	(d) elvándorlás		6764	15,1
Visszavándorlás	(e) lakóhelyre		3974	8,9
	(f) tartózkodási helyről		5261	11,7
Ideiglenes vándorlás és visszavándorlás különbözete	$[(c + e) - (d + f)]$		1784	4,0
Vándorlási különbözet összesen	$(a+c+e)-(b+d+f)$		3029	6,8

2013-ban Győr-Moson-Sopron megye vándorlási különbözete (vándorlási egyenlege) összesen 3029 fő volt, azaz 6,8 ezrelék. Pozitív vándorlási egyenlege volt még Vas megyének, illetve Budapestnek és Pest megyének.

Térkép: vándorlási egyenleg Magyarország megyéiben, 2013

NÉPESSÉGVÁLTOZÁS

A népesség a népesedési folyamatok következtében sohasem változatlan: területi elhelyezkedése folyton módosul, összetétele változik, sőt a születések és halálozások révén állandóan megújul. A népesedés folyamatai ugyanakkor sokoldalúan differenciáltak, s így a népességi változások visszahatnak a népesedés folyamataira. A demográfia tárgykörében ezért központi helyet foglal el a népesedési folyamatok együttes vizsgálatának kérdése.

TERMÉSZETES SZAPORODÁS

A népesség alakulását – a vándorlásoktól eltekintve – a születések és halálozások száma és ezek egyenlege szabja meg. Ez az ún. természetes szaporodás, amely tehát az élveszületések és a halálozások különbözete. A természetes szaporodás történelmi perspektívában többnyire pozitív értékű (az élveszületések száma meghaladja a halálozásokét), ezért a demográfiai terminológiában a természetes fogyás is beletartozik a természetes szaporodás fogalomkörébe, csupán az előjele negatív.

A természetes szaporodás nyers arányszáma a természetes szaporodás abszolút számának a lakossághoz viszonyított arányát mutatja 1000 lakosra számítva. Általában éves időszakra számítjuk.

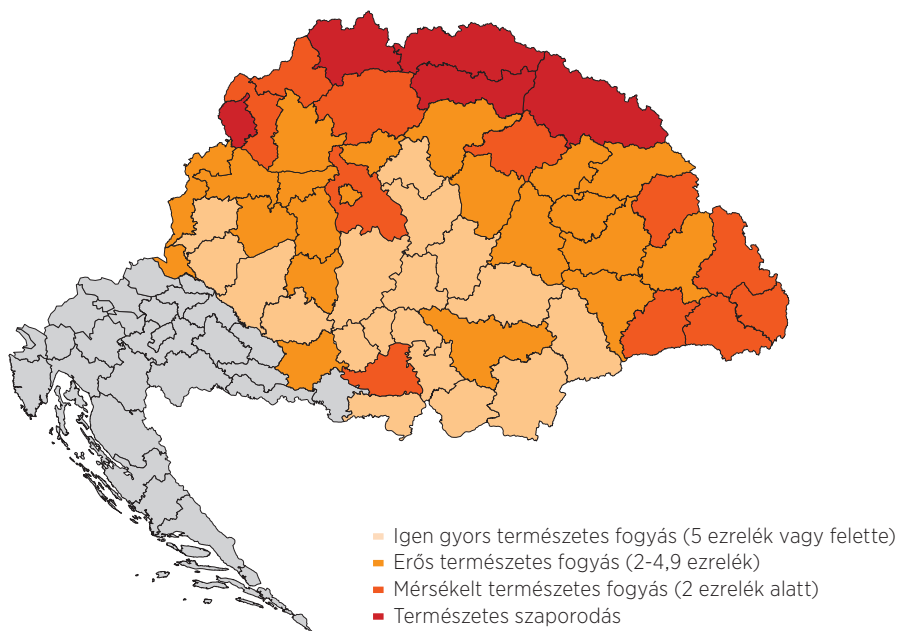
Számítási példa:

$$\frac{\text{2012. évi élveszületések száma} - \text{2012. évi meghaltak száma}}{\text{2012. évi évközepi népesség}} \times 1000 =$$

$$= \frac{90\,269 - 129\,440}{992\,036,5} \times 1000 = \frac{-39\,171}{992\,036,5} \times 1000 = -3,9$$

Magyarországon 2012-ben a természetes szaporodás aránya -3,9 ezrelék volt, vagyis természetes fogyás következett be. Kitekintve a Kárpát-medencére megállapítható, hogy a Felvidék jelentős része és Kárpátalja kivételével a természetes fogyás volt a jellemző.

Térkép: Természetes szaporodás/fogyás a Magyarországon és a környező országok magyarok által is lakott területein, 2012

Forrás: Nemzeti statisztikai hivatalok.

TÉNYLEGES SZAPORODÁS

Mivel a népességszám alakulását egy meghatározott területen a természetes szaporodáson kívül a vándorlások is befolyásolják, a népesség tényleges szaporodását úgy kapjuk meg, ha a természetes szaporodás adatát az odavándorlók, illetve elvándorlók egyenlegével helyesbítjük. A tényleges szaporodás tehát a természetes szaporodás/fogyás és a vándorlások egyenlegének összege.

Számítási példa:

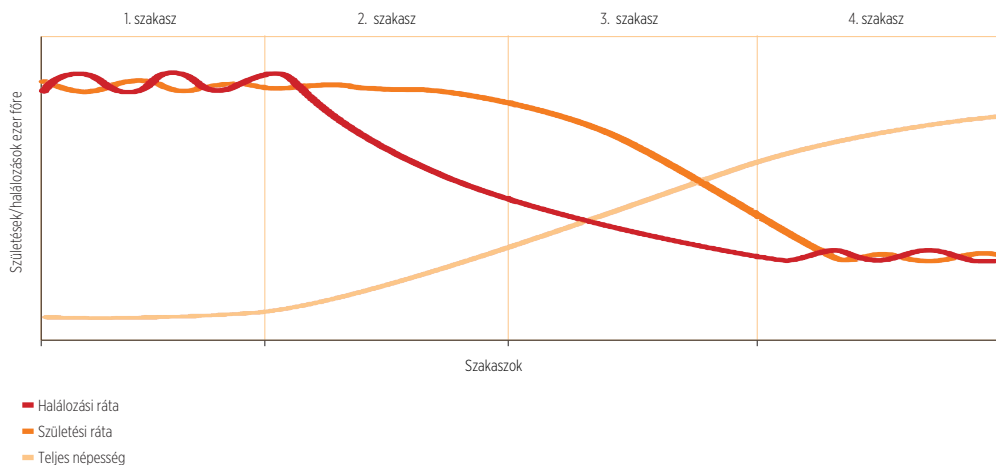
2001 és 2011 közötti természetes szaporodás/fogyás	+	2001 és 2011 közötti nemzetközi vándorlási különbözet	=	-387 205 + 126 518 = -260 687
--	---	---	---	-------------------------------

Magyarországon a két legutóbbi népszámlálás közötti időszakban a halálozások száma meghaladta a születéseket, természetes fogyás következett be. A nemzetközi vándorlási különbözet viszont pozitív előjelű volt, ami némiképp csökkentette a két népszámlálás közötti tényleges fogyás volumenét.

ELSŐ DEMOGRÁFIAI ÁTMENET

Az első demográfiai átmenet az a folyamat, amelynek során a magas termékenységgel és magas halandósággal jellemezhető társadalom többlépcsős változás eredményeként alacsony gyermekszámú és alacsony halandósággal jellemezhető társadalommá alakul át. A demográfiai átmenetnek négy szakaszát különböztetik meg. Az első szakaszt a hosszú ideig magas és változatlan halandóság és termékenység jellemzi. Ebben az időszakban a természetes népmozgalom a népességszám lassú növekedését biztosítja. A második szakaszban a halandóság jelentősen csökken, a termékenység azonban változatlan szinten marad, így a népesség számának növekedése felgyorsul. Az átmenet harmadik szakaszában folytatódik a halandósági és megkezdődik a termékenységi szint süllyedése. Ennek következtében a népesség számának növekedése egyre jobban lelassul. Végül az utolsó szakaszban a halandóság és a termékenység alacsony szinten állandósul, úgy, hogy helyreáll a népszaporodás kezdeti szintje. Ettől az általános sémától az egyes országok népességfejlődése eltérhet.

Ábra: Az első demográfiai átmenet sematikus ábrája

Magyarországon az első demográfiai átmenet nagyjából egy évszázad alatt zajlott le, a 20. század utolsó negyedéig tartott. Eközben a korábbi, 5–6 közötti teljes termékenységi arányszám 2 alatti értékre csökkent. Hasonló mértékű változások jellemzik a halandóságot is. A születéskor várható élettartam a 30 év körüli értékről 70 évre emelkedett. A csecsemőhalandóság 25 százalékról 2 százalékra mérséklődött. Az ország mai területén mintegy kétszeresére nőtt a népesség száma. A folyamat annyiban tért el a nyugat-európaiaktól, hogy a halálozás csökkenésével csaknem egyidejűleg megkezdődött a születési arány csökkenése is; vagyis időbeli eltolódás a két arányszám alakulása között alig volt, s ezért az átmeneti rendkívüli népességnövekedés is csaknem teljesen elmaradt, illetve mérsékelt volt.

MÁSODIK DEMOGRÁFIAI ÁTMENET

Az 1960-as–1970-es évektől kezdve a fejlett országok döntő többségében a termékenységi ráta nem éri el a népesség egyszerű újratermelését biztosító 2,1 gyermek/nő értéket. A második demográfiai átmenet elmélete szerint ez egy minőségileg új korszakot jelent Európa és a világ népesedéstörténetében. Az átfogó változás két fő eleme a termékenységi magatartás megváltozása, illetve a családi és házassági-élettársi kapcsolatok átalakulása. További sajátosság, hogy a népességszámot meghatározó másik két változóból a halandóság szerepe viszonylag jelentéktelen marad. (Egyes országokban felértékelődik a nemzetközi vándorlás szerepe, de ez nem általános jellemzője a második demográfiai átmenetnek.) A házassodási ráták lecsökkennek, a válási arányszámok megemelkednek. Mind gyakoribbá válnak az egyszülős családok. A házasságon kívüli együttélések aránya megemelkedik, illetve ez a típus alternatív „családi” formává válik. Új együttélési formák jelennek meg. A termékenységi és halandósági változások következtében az érintett népségek gyors öregedésnek indulnak, és több esetben a népességszám tartós csökkenése is megfigyelhető.

A második demográfiai átmenet magyarázata szerint a családdal, a párkapcsolatokkal és a termékenységgel kapcsolatos viselkedés átalakulása mögött alapvetően értékrendbeli változások állnak. A változások lényege, hogy a helyi és a vallási közösségek által közvetített hagyományos értékrend meggyengült, és helyét az önmegvalósítás, az önkiteljesítés értékei vették át. A hangsúly a családról az egyénre helyeződött. Felértékelődött a kapcsolatok minősége, megnöttek a partnerrel szembeni elvárások, ezért bomlékonyabbá is váltak a párkapcsolatok. Az értékváltozások következtében az egyének a kisebb elköteleződéssel járó együttélési formákat részesítik előnyben: a házassággal szemben az élettársi vagy a látogató kapcsolatot preferálják, és halasztják a gyermekvállalást.

Ugyanakkor a fontos tudnunk, hogy a második demográfiai átmenet elmélete elég erőteljesen vitatott, és komoly kétségek merülnek fel azt illetően, hogy ez az elméleti keret mennyire általánosítható. (Például a volt szocialista országok demográfiai folyamatai mennyire illeszthetők be a második demográfiai átmenet elméletébe.)

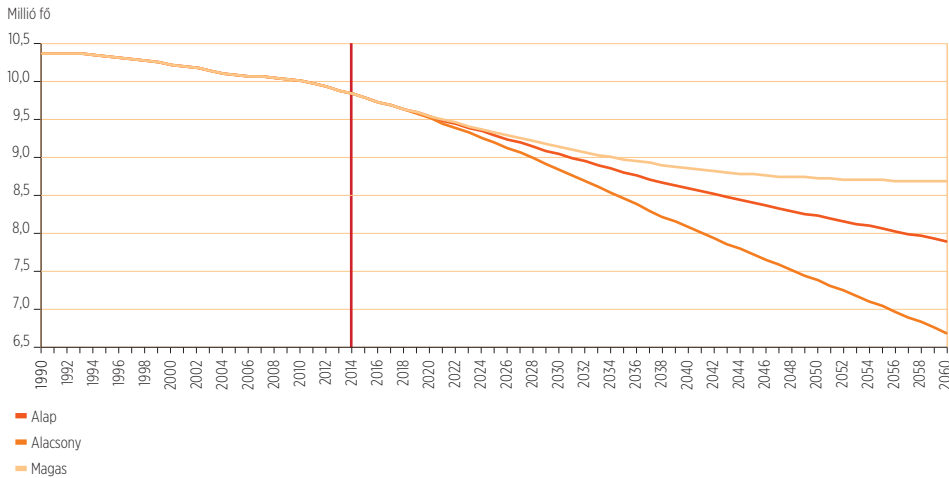
NÉPESSÉG-ELŐRESZÁMÍTÁS

A népesedés elemzése nemcsak az elmúlt folyamatok következményeit és a jelen helyzetet tárja fel, hanem magában foglalja azt a tudományos követelményt is, amely a jövő megismerését tűzi ki célul. E követelmény kielégítését a demográfiai előreszámítás tárgyköre szolgálja, amely a népesség helyzetéből, a népesedési folyamatokból levonható következtetések alapján a jövő népességének és népesedésének perspektíváit, várható alakulását kívánja meghatározni.

Az előreszámítások jelenleg az ENSZ által ajánlott **alkotóelem-módszerrel** készülnek Magyarországon, amely pontosan modellezi a népesség utánpótlási folyamatát. Az alkotóelem-módszer a számítások alapjául a népesség alkotóelemeit képező, nem és életkor szerinti csoportokból indul ki. Az előreszámítások a jövőre vonatkozó különböző termékenységi, halandósági és vándorlási feltételezésekre (hipotézisekre) épülnek. A hipotézisek az

évről évre várható átlagos gyermekszámra, a várható élettartamra, a vándorlási egyenleg alakulására vonatkozó alacsony, közepes és magas értékek. A tényleges folyamatok alapján a népesség-előreszámításokat néhány évente aktualizálják, az egyes népszámlálások után pedig teljesen új előreszámítások készülnek.

Ábra: A 2015. évi népesség-előreszámítási eredmények az egyes forgatókönyvek szerint

Forrás: Földházi E. (2015): A népesség szerkezete és jövője. In Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2015. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 213–226.

A KSH Népességtudományi Kutatóintézet 2015. évi országos népesség-előreszámításának alapváltozata reálisan elképzelhető jövőként a népességszám lassú csökkenését vetíti előre, kissé emelkedő termékenység, emelkedő várható élettartam és pozitív vándorlási egyenleg együtthatása eredményeként.

Ez a forgatókönyv 2060-ra mintegy 7,9 milliós lakossággal számol.

TÁRGYMUTATÓ ÉS NÉGYNYELVŰ SZÓSZEDET

SZÓCIKK, FOGALOM	ANGOL MEGFELELŐ	NÉMET MEGFELELŐ	FRANCIA MEGFELELŐ	OLD.
adminisztratív regiszter	Administrative register	Verwaltungs- oder Statistikregister	registres	8
agglomeráció	Agglomeration	Agglomeration	agglomération	64
akaratlagos gyermektelenség	Intended childlessness	gewollte Kinderlosigkeit	choix d'une vie sans enfant	26
alkotóelem módszer	Cohort-component method	Komponentenmethode	méthode des composantes	70
állandó (belföldi) vándorlás	Permanent (internal) migration	dauerhafte Binnenwanderung / dauerhafte innere Wanderung	migration (interne) permanente	65
általános termékenységi arányszám	General fertility rate	allgemeine Fertilitätsrate / allgemeine Fruchtbarkeitsrate	taux de fécondité général	15
anyanyelv	Mother tongue	Muttersprache	langue maternelle	57
átlagos életkor a házasságkötéskor	Mean age at marriage	Durchschnittsalter bei der Eheschließung	âge moyen au mariage	41
átlagos életkor gyermekvállaláskor	Mean age at childbirth	Mittleres Alter bei Geburt	âge moyen à la naissance des enfants	21
befejezett termékenység	Completed fertility rate	abgeschlossene Fertilitätsrate	descendance finale	20
befogadott státusz	Tolerated stay status	Duldungsstatus	protection subsidiaire	49
bejegyzett élettársi kapcsolat	Registered partnership	Eingetragene Lebenspartnerschaft	cohabitation enregistrée	45
belföldi vándorlás	Internal migration	Binnenwanderungen / innere Wanderung	migration interne	65
belső vándorlási egyenleg	Total internal migration difference	Wanderungsbilanz / Wanderungssaldo	solde migratoire interne	65
Betegségek Nemzetközi Osztályozása (BNO)	International Classification of Diseases (ICD)	Internationale statistische Klassifikation der Krankheiten und verwandter Gesundheitsprobleme (ICD)	classification internationale des maladies (CIM)	33
bevándorlás	Immigration	Einwanderung	immigration	48
bevándorló külföldi állampolgár	Immigrating foreign citizen	Einwanderer ausländische Staatsbürger	immigré d'une nationalité étrangère	48
bevándorló magyar állampolgár	Immigrating Hungarian citizen	Einwanderer ungarische Staatsbürger	immigré de nationalité hongroise	48
család	Family	Familie	famille	62
családfeje	Head of the family	Familienvorstand	chef de famille	62
családháztartás	Family-type household	Familienhaushalt	ménage de type familial	60

SZÓCIKK, FOGALOM	ANGOL MEGFELELŐ	NÉMET MEGFELELŐ	FRANCIA MEGFELELŐ	OLD.
csecsemőhalálozási arányszám	Infant mortality rate	Säuglingssterbeziffer	taux de mortalité infantile	32
csecsemőhalandóság	Infant mortality	Säuglingssterblichkeit	mortalité infantile	32
de facto élettársi kapcsolat	de facto / usual cohabitation	eheähnlichen Gemeinschaft	cohabitation de facto	46
direkt standardizálás	Direct standardization	direkte Standardisierung	méthode directe de standardisation	34
egészségesen várható élettartam	The healthy life years/ Healthy life expectancy	Gesunde Lebensjahre / Lebenserwartung in Gesundheit	espérance de vie en bonne santé	39
egy családos és többcsaládos háztartások aránya	Rate of households composed one or more family nucleus	Anteil der Ein- und Mehrfamilienhaushalte	proportion des ménages à une et à plusieurs familles	60
egy családos háztartás	Household composed of one-family nucleus	Einfamilienhaushalte	ménage à une famille	60
egyéb összetételű háztartás	Households of other type	Andere Haushaltstypen	autres types de ménage	61
egyszemélyes háztartás	One-person household	Einpersonenhaushalt	ménage d'une seule personne	61
egyszemélyes háztartások aránya	Rate of one-person households	Anteil der Einpersonenhaushalte	proportion de ménages d'une seule personne	61
egyszerűsített honosítási eljárás	Simplified naturalization	Vereinfachte Naturalisierung	naturalisation simplifiée	50
egyszülő családot	Single-parent family / Lone-parent family	Alleinerziehende Familien / Ein-Eltern-Familien	famille monoparentale	62
egyszülő családok aránya	Rate of single-parent families	Anteil der Ein-Eltern-Familien	proportion de familles monoparentales	62
élettársi kapcsolat	Cohabiting partnership	Nichtehelicher Lebensgemeinschaft (NEL)	cohabitation	45
első demográfiai átmenet	First demographic transition	Demographischer Übergang	transition démographique	69
első házasságkötés kori átlagos életkor	Mean age at first marriage	Durchschnittsalter bei der ersten Eheschließung	âge moyen au premier mariage	42
évközepe népe sség	Midyear population	mittlere Bevölkerung	population en milieu d'année	15
férfiak első teljes házasságkötési arányszáma	Total first marriage rate for men	Ersteheschließungsziffer für Männer	taux de primo-nuptialité masculin	43
fogamzásgátlási módszereket alkalmazó nők aránya	Proportion of women using contraceptive methods	Anteil der Frauen, die Verhütungsmittel verwenden	prévalence contraceptive	24
fogyatékos ság	Disability	Behinderung	incapacité	29
függőségi ráta	Old-age dependency ratio	Altenquotient	rapport de dépendance	14
gyermektelen nők aránya	Proportion of women without children	Anteil der Frauen ohne Kinder	proportion de femmes sans enfant	26
gyermektelenség	Childlessness	Kinderlosigkeit	le fait de ne pas avoir d'enfant	26
gyermekvállalási tervek	Fertility intentions	Fertilitätsintentionen	intentions de fécondité	22

SZÓCIKK, FOGALOM	ANGOL MEGFELELŐ	NÉMET MEGFELELŐ	FRANCIA MEGFELELŐ	OLD.
halálokok	Cause of death	Todesursache	cause de décès	33
halálozás külsődleges okai	External causes of death	Äußere Todesursachen	mortalité exogène	33
halandósági tábla	Life table	Sterbetafel	table de mortalité	36
házaspáros típusú család	Couple-type family / couple family	Paarhaushalt	famille formée par un couple	62
házasságon kívüli születések aránya	Proportion of live births outside marriage	Anteil nichtehelich Lebendgeborener	proportion de naissances hors mariage	46
háztartás	Household	Haushalt	ménage	59
háztartásfő	Head of the household	Haushaltsvorstand	chef de ménage	59
háztartások átlagos mérete	Average household size	Durnschnittliche Haushaltsgröße	taille moyenne des ménages	59
honosítás	Naturalization	Naturalisierung	naturalisation	50
ideálisnak tartott gyermekszám	Ideal number of children	ideale Kinderzahl	nombre idéal d'enfants	23
ideiglenes (belföldi) vándorlás	Temporary (internal) migration	vorübergehende Binnenwanderung / vorübergehende innere Wanderung	migration (interne) temporaire	65
ideiglenes (belföldi) visszavándorlás	Temporary (internal) circular migration	vorübergehende Rückwanderung / vorübergehende innere Rückwanderung	retour (interne) temporaire	65
incidencia	Incidence	Erkrankungs-häufigkeit	incidence	27
indirekt standardizálás	Indirect standardization	indirekten Standardisierung	méthode indirecte de standardisation	34
intézeti háztartás	Institutional household / Collective households	Anstaltshaushalt	ménage institutionnel	61
kérdőíves adatgyűjtés	Survey	Stichprobe	enquête par questionnaire	8
kivándorlás	Emigration	Auswanderung	émigration	50
kivándorló külföldi állampolgár	Emigrating foreign citizen	Auswanderer ausländische Staatsbürger	émigré / émigrant de nationalité étrangère	50
kivándorló magyar állampolgár	Emigrating Hungarian citizen	Auswanderer ungarische Staatsbürger	émigré / émigrant de nationalité hongroise	50
kívánt gyerekszám	The desired number of children	gewünschte Kinderzahl	nombre d'enfants souhaités	22
kohorsztermékenység	Cohort fertility	Kohortenfertilität	fécondité d'une cohorte	20
korfa	Population pyramid	Alterspyramide	pyramide des âges	11
korlátozottságmentes várható élettartam	Disability-free life expectancy	Behinderungsfreie Lebenserwartung	espérance de vie sans incapacité	39
korösszetétel	Age structure (Age Distribution)	Altersgliederung	structure par âge	10
korspecifikus halálozási arányszám	Age-specific death rates	Altersspezifische Sterbeziffer	taux de mortalité par âge	31

SZÓCIKK, FOGALOM	ANGOL MEGFELELŐ	NÉMET MEGFELELŐ	FRANCIA MEGFELELŐ	OLD.
korspecifikus termékenységi arányszám	Age specific fertility rate	altersspezifische Geburtenrate	taux de fécondité par âge	17
közjegyző előtt regisztrált élettársi kapcsolat	Cohabitation partnership verified by a notary public	Registrierte Partnerschaft	„Pacte civil de solidarité”	46
külföldön született népesség	Foreign-born population	Im Ausland geborene Bevölkerung	population née à l'étranger	47
második demográfiai átmenet	Second demographic transition	Zweiter Demographischer Übergang	seconde transition démographique	70
menedékkérő	Asylum seeker	Asylbewerber	demandeur d'asile	48
menekült	Refugee	Flüchtling	réfugié	48
menekült státusz	Refugee status	Flüchtlingsstatus	statut de réfugié	49
migrációs potenciál	Migration potential	Migrationspotential	migration potentielle	53
modern fogamzásgátlási módszerek	Modern contraceptive methods	modernen Verhütungsmethoden	méthodes modernes de contraception	24
mozaikcsalád	Mosaic-family	Stieffamilie / Patchworkfamilie	famille recomposée	62
nem családháztartás	Non-family household	Nichtfamilien-haushalte	ménage de type non-familial	61
nemek szerinti megoszlás	Sex composition	Geschlechts-gliederung	structure par sexe	9
nemi arány	Sex ratio	Sexualproportion	rapport de masculinité	9
nemzetiség	Nationality	Nationalität	nationalité	55
nemzetiséghez tartozó	Belong to nationality	einer Nationalität zu gehören	appartenir à une nationalité	56
nemzetközi ingázás	International commuting	Internationale Pendeln	migration pendulaire internationale	51
nemzetközi vándorlás mutatószámai	Indicators on international migration	Indikator für Internationale Wanderung	indicateurs de migration internationale	53
népesség átlagéletkora	Mean age	Durchschnittsalter	âge moyen de la population	11
népesség egyszerű reprodukciójához szükséges termékenység	Replacement level fertility	Ersatzniveau der Fruchtbarkeit / Ersatzniveau der Fertilität	seuil de renouvellement des générations / fécondité assurant le remplacement des générations	19
népesség medián életkora	Median age	Medianalter	âge médian de la population	11
népesség-előreszámítás	Population projection (population forecast)	Bevölkerung-sprognose	projection de la population	70
népszámlálás	Census	Volkszählung	recensement	7
nettó belső vándorlási arányszám	Net migration rate	Gesamtwanderungs-bilanz	taux de migration interne nette	65
nettó migrációs arányszám	Net migration rate	Wanderungssaldoziffer	taux net de migration	53

SZÓCIKK, FOGALOM	ANGOL MEGFELELŐ	NÉMET MEGFELELŐ	FRANCIA MEGFELELŐ	OLD.
nők átlagos életkora első gyermek születésekor	Mean age of women at birth of first child	Mittleres Alter der Frauen bei der Geburt ihres ersten Kindes	âge moyen des femmes à la naissance du premier enfant	21
nők átlagos életkora szüléskor	Mean age of women at childbirth	Mittleres Alter der Frauen bei der Geburt	âge moyen à la maternité	21
nők első teljes házasságkötési arányszáma	Total first marriage rate	Ersteheschließungsziffer	taux de primo-nuptialité féminine	43
nukleáris család	Nuclear family /family nucleus	Familienkern	famille nucléaire	62
nyers (bruttó) reprodukciós együttható	Gross reproduction rate	Brutto-reproduktionsrate	taux brut de reproduction	19
nyers bevándorlási arányszám	Crude immigration rate	Rohe Einwanderungsziffer	taux brut d'immigration	48
nyers élveszületési arányszám	Crude birth rate	Rohe Geburtenziffer	taux brut de natalité	15
nyers halálozási arányszám	Crude death rate	Bruttosterbeziffer	taux brut de mortalité	31
nyers házasságkötési arányszám	Crude marriage rate	Rohe Eheschließungsziffer	taux brut de nuptialité	41
nyers kivándorlási arányszám	Crude emigration rate	rohe Auswanderungsziffer	taux brut d'émigration	50
nyers válási arányszám	Crude divorce rate	Rohe Ehescheidungs-ziffer	taux brut de divortialité	44
odavándorlási és elvándorlási arányszámok	In-migration and out-migration ratios	Zuwanderungs- und Abwanderungsraten	taux d'accroissement migratoire	65
okspecifikus halálozási arányszám	Cause-specific mortality rates	Fallspezifische Mortalitätsrate	taux de mortalité par cause	33
oltalmazott státusz	Subsidiary protection status	Status subsidiärer Schutzberechtigter	-	49
önértékelésen alapuló egészségi állapot	Self-rated health	Subjektive Gesundheit	état de santé subjective / santé perçue	28
öregedési index	Ageing index	Greis-Kind-Relation	indice de vieillissement	13
összes belföldi vándorlás	Total (internal) migration	Gesamte Binnenwanderungen / die ganze innere Wanderung	somme de la migration interne	65
prevalencia	Prevalence	relative Krankheitshäufigkeit	prévalence	27
reprodukciós együttható	Reproduction rate	Reproduktionsrate	taux de reproduction	19
roma kisebbség	Roma (Romany, Bea) Nationality	Roma-Minderheit	minorité rom	57
saját családba tervezett gyerekszám	Number of children planned	geplante Anzahl der Kinder	nombre d'enfants planifiés	22
standardizált halálozási arányszám	Standardized mortality ratio	Standardisierte Sterblichkeitsrate	taux types	34
standardizált halálozási hányados (SHH)	Standardized Mortality Ratio (SMR)	standardisierte Mortalitätsrate	taux comparatif de mortalité	34
szuburbanizáció	Suburbanization	Suburbanisierung	suburbanisation	64

SZÓCIKK, FOGALOM	ANGOL MEGFELELŐ	NÉMET MEGFELELŐ	FRANCIA MEGFELELŐ	OLD.
születéskor várható átlagos élettartam	Expectation of life at birth	Lebenserwartung bei der Geburt	espérance de vie à la naissance	38
szülőképes kor	Reproductive age	gebärfähiges Alter	âge de reproduction	10
társadalmi öregedés	Ageing	Alterungsprozeß / demographisches Altern	vieillessement de la population	12
tartós fogyatékoság	Permanent disability	dauernde Behinderung	incapacité permanente	29
teljes migrációs arányszám	Total migration rate	Wanderungs-volumenziffer	taux de migration total	53
teljes termékenységi arányszám (TTA)	Total fertility rate (TFR)	Gesamt-fruchtbarkeitsziffer	indicateur conjoncturel de fécondité	17
teljes válási arányszám	Total divorce rate	Zusammengefasste Scheidungsziffer	indicateur conjoncturel de divortialité	44
tényleges szaporodás	Population increase (or decrease)	Bevölkerungswachstum	accroissement de la population	68
terhesség-megszakítások aránya	Proportion of abortions	Anteil der Schwangerschaftsabbrüche	taux d'avortement	25
természetes szaporodás	Natural increase (or decrease)	Natürliche Wachstum	accroissement naturel	67
tisztított (nettó) reprodukciós együttható	Net reproduction rate	Netto-reproduktionsrate	taux net de reproduction	19
többszalados háztartás	Household composed of two-or-more-family nucleus / Extended family	Mehrfamilienhaushalte	ménage à plusieurs familles	60
tükörstatisztika	„Mirror” statistics	„Spiegel” Statistik	statistique de „miroir”	52
vándorlási arányszámok	Rate of internal migration	Bilanzen der Raumlichen Mobilitätsformen	taux de migration	65
vándorlási egyenleg	Migration balance	Wanderungssaldo	solde migratoire	53
várható átlagos élettartam	Life expectancy	Lebenserwartung	espérance de vie	38
városi lakosság aránya	The proportion of urban population	Der Anteil der städtischen Bevölkerung	proportion de la population vivant en ville	64
városiasodási folyamat	The process of urbanization	Urbanisierung/Verstädterung	urbanisation	63
városodási folyamat	Urbanization	Prozess der Verstädterung/Urbanisation	urbanisation	63
visszahonosítás	Reacquisition of citizenship	Rückwerb der Staatsangehörigkeit	réintégration dans la nationalité	50